

228694 Carol I
Orășanu

Inv. 1944

Istoria

77999

Romîniei Contemporane

NOTE CRITICE

DE

ȘTEFAN ORĂȘANU

109319

EXTRAS DIN «CONVORBIRI LITERARE»

BUCUREȘTI

Stabilimentul grafic I. V. SOCECŪ, Strada Berzei, 52

1900

ISTORIA ROMÂNIEI CONTIMPORANE

Istoria contemporană a unui stat sau a unei națiuni este greu de scris. Este greu de scris pentru indigeni, care, fiind prea aproape de evenimente, de locurile unde acestea s'au petrecut, ca și de persoanele ce au luat parte, nu pot păstra destulă nepărtinire în judecarea lor; este greu pentru străini, pe care adeseori, deosebiri de rasă, mediu, cultură ș. a. îi împiedică de a pătrunde mai adânc rostul evenimentelor, de a înțelege și explica cauzele ce le-au dat naștere. Aceste deosebiri fac uneori ca, în povestirea făcută de un străin a vieții contemporane, atât de complicată, a unui popor, evenimentele să pară nelogice, absurde sau provocate de cauze meschine, — cum ar părea, bunioară, mișcările dănuitorilor, văzute din afară de bal, fără a se auzi acordurile orchestrei ce ritmează danțul.

Aceasta în teză generală, excepții găsindu-se în această cestiune ca și în multe altele. Dacă practicarea afacerilor publice, — necesară pentru înțelegerea și justa apreciere a evenimentelor, ca și a rolului jucat de persoanele sau partidele politice ce au luat parte la ele, — oprește de multe ori pe istoricul-politician de a păstra o judecată imparțială față de amicii sau adversarii săi politici; — nu rămîne mai puțin adevărat că întrunirea unor superioare calități intelectuale cu o viață politică onestă și consecventă poate face din un om politic un povestitor inteligent și fără părtinire, un istoric al faptelor chiar la care el a fost părtaș.

Mai e posibil iarăși ca un străin să se identifice cu na-

țiunea căreia voește a-i scrie istoria, pînă a simți, ca și un național, sentimentele acelei națiuni, a suferi de suferințele ei, a se bucura și încălzi de ceea ce pe ea o bucură și o încălzește: identificare care să-i dea înțelegerea deplină a cauzelor ce au produs mișcările populare, a idealului către care tinde acea națiune.

De curînd a apărut, în limba franceză, o «Istorie a Romîniei contemporane» de d. Frédéric Damé, care, începînd cu restabilirea domniilor pămîntene, duce povestirea pînă în momentul cînd autorul a dat *bon à tirer* pe ultima coală a lucrării sale, adică pînă la 1900¹⁾. În care din categoriile arătate mai sus trebuie socotită această «Istorie»? Este d. Damé un indigen? Este d-sa un filoromîn căruia simpatia să i fi dat înțelegerea inimei romînești? Orî e un simplu povestitor de fapte, unul din aceia care ar descrie mișcările dănțuitorilor, fără a auzi sunetele orhestreî?

Romîn, fără îndoială că ar putea fi considerat d. Damé. D-sa a fost profesor cu două catedre în România, funcționar bine retribuit al statului romîn, gazetar și literat romîn; a redactat «Cimpoșul»; a scris piese de teatru și cronice de același fel în limba noastră romînească; a solicitat naturalizarea romînă și i s'a acordat. Decî d. Damé e un Romîn, un Romîn de adopțiune dacă vreți, dar totuși un Romîn și în orice cas mai mult de cît un filoromîn, sincer sau profesional.

Eî bine nu! D. Damé (Frédéric), fost profesor (cu două catedre) romîn, fost șef de birou romîn, fost literat romîn, fost etc. romîn, d. Damé nu e un Romîn, ci un filoromîn, un simpat, dacă vreți, și — dacă țineți! — un desinteresat filoromîn:

L'essor prodigieux qu'a pris ce pays (Romînia) depuis vingt ans, au milieu de tant de difficultés, donne le droit à ses amis, dont nous sommes, de lui prédire un brillant avenir (p. VII).

¹⁾ Frédéric Damé, *Histoire de la Roumanie contemporaine, depuis l'avènement des princes indigènes jusqu'à nos jours (1821—1900)*. Paris, Alcan, 1900, în 8° p. VII-451.

À ses amis dont nous sommes o spune limpede că d. Damé e numai un amic al României, nu un fiu adoptiv. D. Damé e un filoromîn!

Rămas simplu filoromîn, simpatic și desinteresat filoromîn, d. Damé și-a reluat, bine înțeles, dreptul de a-și întinde deopotrivă simpatia sa desinteresată și asupra altor națiuni. Firesc era deci ca d-sa, Francez înainte (cronologic) de a fi Romîn, redevenind filoromîn să redevie în același timp Francez.

Dreptatea însă ne face a recunoaște că d. Damé, conștiincios pînă la abnegațiune, în această privință, a știut să păstreze față de Franța o recomandabilă independență de judecată, independență care-l face nu numai să nu exagereze în bine rolul acestei țări față de noi, dar chiar să-l arate în colorii mai defavorabile de cum e în realitate, ceea ce e mai puțin recomandabil. Astfel e cu atitudinea ce d. Damé atribue împăratului francez Napoleon III față de Principatele Romîne, asupra căreia vom reveni mai jos.

În nepărtinirea sa, d. Damé relevă cu o dreaptă asprimă purtarea Franței față de Romîni la Berlin (1878) ca și în cestiunea Dunărei. Și, dacă în cestiunea Evreilor, d. Damé, aruncînd inițiativa asupra lui Bismarck, pare că ar vrea să desvinovățească pe reprezentantul Franței la congres, de a fi cerut el ca recunoașterea independenței noastre să fie condiționată de acordarea drepturilor la Evrei, — regretul d-lui Damé, vorbind de propunerea Barrère, este exprimat și mai lămurit :

L'influence de l'Autriche-Hongrie et de l'Allemagne prévalait donc au sein de la Conférence ; la Roumanie était sacrifiée une fois encore, et, comme à Berlin, c'était la France qui se faisait l'instrument des intérêts des deux alliées (p. 335).

Că atitudinea avută de Rusia în privința Evreilor la congresul din Berlin nu e așa arătată de d. Damé, se va vedea mai la vale. Pînă atunci e drept a se recunoaște d-lui Damé nepărtinirea dojenitoare ce păstrează față de prima sa patrie, Franța, cît și față de Evrei.

Dacă însă neajunsurile ce politica franceză a cauzat României la 1878 și la 1883 tot mai găsim o scuză înaintea d-lui Damé, aceste neajunsuri întîmpină în nepărtinitorul nostru (?) publicist un judecător fără milă, cînd se petrec în paguba Rusiei. Pentru această din urmă țară, simpatia d-lui Damé, cea mai recentă din simpatiile d-sale, este fără margini și incomparabil mai puternică de cît cea pe care d. Damé o nutrește pentru Franța, prima sa patrie, orî pentru România, patria d-sale n° 2.

Noua simpatie a d-lui Damé se manifestă, în cartea ce vom analiza, cu o egală vigoare în povestirea conflictelor franco-ruse ca și a celor ruso-romine. Vorbînd de unele ca și de altele, autorul «Istoriei României contemporane», în zadar caută (cînd caută) a-și ascunde secretele sale inclinațiuni pentru marele și bogatul imperiū dela Nord.

Să ilustrăm prin cîteva exemple aceste secrete inclinațiuni ale d-lui Damé puțin discrete.

I.

Cauzele răsboiului Crimeei acum sînt cunoscute. Conflictul de interese în Orient dintre puterile occidentale maritime, Anglia și Franța, de o parte și imperiul rus de alta făcea inevitabilă o ciocnire între aceste puteri, ciocnire care să stăvilească acapararea economică și politică a imperiului otoman de către Ruși. Pretextul a fost cestiunea Locurilor sfinte, și cum Franța, în virtutea capitulațiunilor acordate de Poartă, era protectoarea de secole a Catolicilor din Turcia, ei i se impunea, în primul rînd, să se opue pretențiunilor ridicate de Ruși asupra Locurilor sfinte. Constituindu-se apărătorul Turciei contra acestor pretențiuni, Napoleon III nu făcea de cît să continue politica tradițională a Franței, de a-și păstra în Levant locul preponderant ce-l avusese de secole¹⁾,

¹⁾ V. discursul lui Napoleon III (2 Martie 1854): «La France a autant et peut-être plus d'intérêt que l'Angleterre à ce que l'influence de la Russie

politica a căreia ultimă și slăbită manifestare e mișcarea produsă în presa și opinia publică franceză de călătoria triumfală a împăratului german la Ierusalim.

Este adevărat că acum, alianța cu Rusia interzice Franței de a mai stăruia în această direcțiune. La 1854 însă, condițiunile politice erau cu totul altele și ele îi permiteau de a păstra față de Ruși o atitudine independentă.

Pentru d. Damé, politica anti-rusă de la 1854 a lui Napoleon III a fost provocată de cîuda personală a împăratului francez, care «*ne pardonnait pas à Nicolas I-er la mauvaise grâce qu'il avait mise à le reconnaître après le coup d'État*» (p. 85).

Lăsînd la o parte puțina seriozitate ce prezintă explicația unui eveniment istoric de importanța răsboiului Crimeei prin o cauză atît de mărunță ca nemulțumirea personală a lui Napoleon III și care ar lăsa, în acest cas, neînțeleasă participarea Angliei la acest răsboi; — explicarea d-lui Damé mai e în contrazicere și cu succesiunea faptelor.

Deosebind bine ceea ce d. Damé confundă: lovitură de stat din 2 Decembre 1851 și proclamarea lui Napoleon III de împărat al Francezilor, care a avut loc tocmai peste un an (1 Decembre 1852), — vom vedea că țarul Nicolae I, care aplaudase lovitură de stat¹⁾, nu devine ostil lui Napoleon de cît după ce îl întîlnește protivnic intereselor rusești în Orient²⁾.

Dacă reclamațiunile generalului Aupick, ambasadorul re-

ne s'étende pas indéfiniment sur Constantinople, car régner sur Constantinople, c'est régner sur la Méditerranée, et, personne de vous, Messieurs, ne dira, je le pense, que l'Angleterre seule à des intérêts dans cette mer qui baigne trois cents lieues de nos côtes. D'ailleurs, *cette politique ne date pas d'hier ; depuis des siècles, tout gouvernement national en France l'a soutenue*, et je ne la déserterais pas». (Taxile Delord, *Histoire du second empire*, ed. 5, Paris, Germer Baillière, 1869, t. I, p. 579).

¹⁾ Debidour, *Histoire diplomatique de l'Europe*, Paris 1891, t. II, p. 87. Driault, *La Question d'Orient depuis ses origines jusqu'à nos jours*, Paris 1898, p. 169; Ollivier, *L'Empire libéral*, Paris 1898, t. III, p. 379, etc.

²⁾ Debidour, *op. cit.* p. 87. — Cf. Taxile Delord, *op. cit.* I, p. 475.

publicei franceze la Constantinopol, în privința privilegiilor acordate prin capitulațiunii de Poartă Catolicilor în Palestina (20 Maiu 1850¹⁾), nu au provocat încă nemulțumirea țarului, cauza trebuie căutată în lipsa de efect a acelor reclamațiuni. Din contră, firmanul din 8 Februarie 1852, obținut de Franța în favoarea creștinilor de rit catolic, atrăgînd atențiunea Rusiei asupra politicei orientale a lui Napoleon, politică protivnică intereselor rusești, făcu pe țar ca, încă din Maiu 1852, decî înainte de proclamarea lui Napoleon de împărat și după obținerea firmanului de republica franceză, să caute a se înțelege cu Austria și Prusia în potriva lui Napoleon.

Restabilind decî faptele în ordinea cronologică în care s'au petrecut, vedem că rolul nemulțumiților se intervertește, și din publicarea corespondenței diplomatice ce a precedat războiul dela 1854, reese mai îndreptățită părerea ce consideră acest război ca «opera personală a lui Nicolae I»²⁾, adică contrariu de cum crede d. Damé.

Afară de aceasta, dacă războiul Crimeei a fost provocat de dorința lui Napoleon III de a se răzbuna pentru «la mauvaise grâce» ce a pus țarul Rusiei a-l recunoaște de împărat, de ce monarcul francez nu a păstrat aceeași dușmănie și față de Prusia de exemplu, al cărei rege, Frideric-Wilhelm IV, nu i s'a arătat mai favorabil, căutînd a reintocmi Sfînta alianță în contra Franței?³⁾. Dinpotrivă, atitudinea lui Napoleon III față de Prusia este, înainte de 1870, plină de bunăvoință, ceea ce permise acestei puteri victoria dela Sadowa.

La 1854 Rusia a fost provocătoarea și e zadarnic de a o scuza, căutînd mobile meschine politicei lui Napoleon III,

¹⁾ Sturdza, *Acte și documente relative la istoria renașterii Romîniei*, București 1889, t. II, p. 8.

²⁾ Thouvenel, *Nicolas I-er et Napoléon III*, Paris 1891, p. 169; Moncault, *Le traité de Paris et ses suites*, Paris 1898, p. 52, s. a.

³⁾ Debidour, *op. cit.*, II, p. 89.

care era consecințe cu politica de secole a Franței în Orient¹⁾.

Ultimatul Austriei, Franței și Angliei din 16 Decembrie 1855²⁾ pune începutul tratărilor de pace. La 25 Februarie 1856 încep conferințele congresului din Paris, unde reprezentantul Franței și președintele Congresului, Walewski, aduce în discuție (ședința din 8 Martie) cestiunea Unirei Principatelor. La propunerea favorabilă Unirei a Franței se alăturază și reprezentanții Rusiei, pe lângă cei ai Angliei și Sardiniei³⁾. Acestea sînt faptele, așa mărturisesc textele și tot așa afirmă d. Damé la p. 92, unde arată și motivele ce au determinat pe Napoleon III să susțină unirea Principatelor⁴⁾, recunoscînd și că: «*Napoléon III avait déjà proposé cette solution pendant les conférences de Vienne*» (p. 92).

Dar, dacă simpatia d-lui Damé pentru marele și bogatul imperiū dela Nord a putut așipi un moment, timpul de a face declarația de mai sus, — *quandoque bonus dormitat Homerus!* — ea se redeșteaptă și mai vie peste cîteva pagine, unde, uitînd și inițiativa Franței în cestiunea Unirei la conferințele din Viena, uitînd și motivele ce hotărîseră pe

¹⁾ Cf. Debidour, *op. cit.* II, p. 87: «La Russie voulait dominer l'Orient par la religion, et la France, sans rechercher pour elle-même cet avantage, paraissait bien résolue à l'en empêcher».

²⁾ Sturdza, *Acte și documente*, II, p. 844 sq. — Prin o eroare de tipar, fără îndoială, acest ultimatum este inexact menționat în cartea d-lui Damé (p. 91), prin cuvintele: «Le 16 décembre, un ultimatum fût adressé par la France, l'Angleterre et la Russie à l'Autriche», — în loc de vice-versa.

³⁾ Congresul din Paris, protocol n° 6. *Archives diplomatiques*, t. XIII (1873) p. 20 sqq.; Sturdza, *op. cit.* II, p. 1015 sq.

⁴⁾ «En dehors du principe des nationalités, seul souvenir qu'il eût gardé de ses anciennes relations avec les révolutionnaires italiens, il voyait dans la création d'un État fort sur le Danube inférieur un embarras sérieux pour la Russie qui ne serait plus en contact avec les nationalités slaves de la péninsule balcanique et pour l'Autriche qui devrait se mettre en garde contre l'attraction que ne manquerait pas d'exercer ce nouvel État sur les Roumains de la Transylvanie, du Banat et de la Bucovine». (Damé, *Hist. de la Roumanie*, p. 92). — Cf. Debidour, *op. cit.* II, p. 149 n. 3, 170 sq.

Napoleon să o propue, d. Damé, în nemărginita sa rusofilie, ridică Franței, primei sale patrii, dreptul la recunoștința ce România — patria n° 2 a d-lui Damé — îi datorează, pentru a-l hărăzi puterei pe care în prezent o favorizează cu simpatiile d-sale, ale d-lui Damé :

Les relations amicales qui s'étaient établies entre la France et la Russie presque aussitôt après la guerre de Crimée, n'étaient un secret pour personne, et la Porte savait *qu'en insistant pour l'union l'empereur ne faisait que répondre au désir des Russes* (p. 103).

De o parte dar (p. 92) avem că Napoleon III susține unirea pentru a contraria politica rusească în Orient, de alta (p. 103), că el a făcut-o ca să mulțumească pe Rusia. Și una și alta afirmate de același d. Damé, în aceeași carte, la câteva pagini distanță !

Și nu atât contrazicerea în care cade d. Damé este supărătoare, cât faptul că d-sa, avînd posibilitatea de a cunoaște adevărul, a putut da o explicație atât de absurdă sprijinului ce ne-a acordat Napoleon III pentru a realiza unirea: «en insistant pour l'union l'empereur ne faisait que répondre au désir des Russes» !

D. Damé cunoaște, adică citează (p. 81, 157) colecțiunea d-lui Sturdza, în care e publicată corespondența diplomatică oficială a guvernului francez în cestiunea Unirei (vol. II-V, VII¹); mai cunoaște, adică mai citează (p. 83, 93, 98, 158 și corespondența privată a lui Thouvenel, ambasadorul francez la Constantinopol (1855-1859), asupra acestei cestiuni²), și totuși, chiar față de aceste texte autentice, care mărturisesc toate, că în cestiunea unirei Principitelor inițiativa a fost a Franței, și că numai stăruințelor ei i-o datorim, iar că Rusia nu a făcut de cît să adereze; — față de toate aceste texte d. Damé nu ezită să afirme că Franța de dragul Rusiei a sus-

¹) Ghenadie Petrescu, Dimitrie A. Sturdza și Dimitrie C. Sturdza, *Acte și documente relative la istoria renașterii României*, București 1888-1896, 8 vol. în 8°.

²) L. Thouvenel, *Trois années de la question d'Orient, 1856-1859, d'après les papiers inédits de M. Thouvenel*, Paris, Calman Lévy, 1897, 1 vol. în 8°.

ținut unirea Principatelor: «pour répondre au désir des Russes». Tot Rusiei datorăm deci și realizarea acestui mare act național.

Dar nu! D. Damé se înșală, ne înșală afirmînd aceasta, și e destul a restabili iarăși ordinea cronologică a evenimentelor, pentru a nu mai rămîne nici o îndoială în această privință. În ședința dela 25 Martie 1855 a Conferințelor din Viena, în plin război prin urmare, cînd Franța și Rusia schimbau în Crimeea gloanțe și ghiulele în locul politețelor diplomatice presupuse de d. Damé, la 1855 deci, ministrul francez la Viena, baron de Bourqueney, propune pentru prima oară unirea Principatelor¹⁾.

În același an, la 2 Iulie, împăratul Napoleon III, în discursul de deschiderea Corpurilor legătitoare, numără printre cererile Franței și «une meilleure constitution des Principautés afin qu'elles servent de rempart contre les invasions sans cesse renaissantes du Nord»²⁾. În ce consta această «meilleure constitution» se poate vedea din propunerea baronului de Bourqueney, ca și din corespondența ulterioară a guvernului francez asupra Unirei.

Dacă în conferințele din Constantinopol, ambasadorul francez Thouvenel vorbește de Unire și de domn străin «comme d'une idée purement personnelle»³⁾, în congresul din Paris, ședința dela 8 Martie 1856, guvernul francez, prin ministrul său Walewski, propune unirea Principatelor în mod oficial⁴⁾.

¹⁾ Sturdza, *op. cit.* II, p. 638 sqq.

²⁾ *Ibid.* II, p. 825. — Cf. p. 1105 (Walewski către Thouvenel, 29 Martie 1856).

³⁾ *Ibid.* II, p. 930: (Thouvenel c. Walewski, 18 Februarie 1856).

⁴⁾ Congresul din Paris, protocol n° 6: «Le Congrès passe à l'examen des propositions relatives à l'organisation des Principautés. — M. le comte Walewski fait remarquer qu'avant de toucher à ce point important de la négociation, il est indispensable de délibérer sur une question qui est dominante, et à la solution de laquelle se trouvent nécessairement subordonnés les travaux ultérieurs du Congrès à ce sujet; cette question est celle de savoir si la Moldavie et la Valachie seront désormais réunies en une seule Principauté, ou si elles continueront à posséder une administration séparée. M. le premier Pléni-

Cu două zile înainte (6 Martie) de propunerea ministrului său, Napoleon are o convorbire cu lord Clarendon, reprezentantul Angliei la congres, pe care caută să-l convingă despre necesitatea unirii Principatelor¹⁾.

Coroșpondența urmată apoi după Congres, între guvernul francez și ambasadorul său dela Constantinopol, constituie dovada cea mai netăgăduită atit despre inițiativa Franței în cestiunea Unirei, cit și despre căldura cu care Napoleon a îmbrățișat-o și stăruința cu care el a susținut-o față de Poartă și celelalte puteri:

Il importe avant tout de faire poser en principe l'union des deux Principautés, qui est, à la fois, le premier voeu des populations, *comme la première condition du succès que nous poursuivons* dans l'intérêt, bien entendu, de la Turquie; c'est à faire passer cette conviction dans l'esprit du Gouvernement ottoman que vous devez employer désormais tous vos efforts et la légitime influence que nous avons acquise à Constantinople.— *Mes dépêches télégraphiques vous ont appris comment l'Empereur juge cette question*, et je ne puis supposer que les Ministres ottomans hésitent longtemps à se confier à une sollicitude dont ils ont recueilli des témoignages précieux²⁾.

potentiaire de la France pense que la réunion des deux provinces répondant à des nécessités révélées par un examen attentif de leurs véritables intérêts, le Congrès devrait l'admettre et la proclamer.» (Archives diplomatiques, t. XIII [1873], p. 20; Sturdza, *op. cit.* II, p. 1015).

¹⁾ Th. Martin, *Le Prince Albert de Saxe-Coburg*, trad. Aug. Craven, Paris, Plon 1883, t. II, p. 137.

²⁾ Sturdza, *op. cit.* II, p. 1105 (Walewski c. Thouvenel, 29 Martie 1856). — Cf. *Ibid.* p. 1090 (Thouvenel c. Walewski, 10 Martie; Thouvenel c. Fuad-Pașa, 11 Martie); p. 1095 (Thouvenel c. Walewski, 13 Martie); p. 1099 (De Ségur c. Thouvenel, 13 Martie). — *Ibid.* III, p. 432 (Walewski c. Thouvenel, 12 Aprilie); p. 446 (Walewski c. Thouvenel, 26 Aprilie), p. 490, 560, 589, etc. — Thouvenel, *Trois années*, p. 63: «Vous nous avez dit souvent, et nous avons fort bien compris que la question de la réunion des principautés compromettrait toute notre situation à Constantinople. Nous aurions montré moins de persistance, croyez le, si nous l'avions pu. Le ministre, il y a quelques jours seulement, a tenté encore de faire fléchir la volonté de l'Empereur, qui nous a dicté toute notre conduite dans le débat, mais il l'a tenté en vain. L'Empereur veut que nous tenions bon quelles que soient les chances et même les inconvénients. J'entre dans ces détails pour que vous soyez vous-même édifié sur notre entêtement». (Benedetti c. Thouvenel, 25 Noembre 1856).

Față însă de îndărătnicia Porții care se opunea Unirei, față de Austria care se opunea de asemenea cu cea mai mare energie, față de schimbarea politicei engleze în privința Principatelor: favorabilă Unirei la Congres¹⁾, susținând-o cu moli-ciune mai târziu²⁾, părăsind-o apoi pînă a-i deveni cu totul protivnică³⁾, față de aceste dificultăți, diplomația franceză e nevoită, pentru a-și atinge scopul, să-și schimbe tactica. Des-părți pe de o parte cestiunea principelui străin, — care con-stituia principala obiecțiune a Porței⁴⁾ — de cestiunea Unirei, insistînd numai pentru realizarea acesteia din urmă⁵⁾. De altă parte, pentru a înlătura și celelalte obiecțiuni ale puterilor contrare Unirei, că aceasta nu ar fi dorința tuturilor locuitorilor din Principate, guvernul francez, prin consuli săi din Bucu-rești și Iași, prin ambasadorul său la Constantinopol, ca și prin Baronul de Talleyrand-Périgord, delegatul său în comi-siunea europeană trimeasă în Principate, supraveghiă ca di-

1) Sturdza, II, p. 1016.

2) *Ibid.* II, p. 1106. — Cf. II, p. 1090, 1094, 1099; III, p. 431, 433, 447, 488, 524, 504, 724, 776, etc.

3) *Ibid.* III, p. 790. — Cf. p. 830; Thouvenel, *op. cit.* p. 38. — De altfel se pare că aderarea lui lord Clarendon în Congres era mai mult o manifestare a propriilor sale sentimente de cît a părerei guvernului britanic (Cf. Sturdza, III, 604), care prin lord Palmerston, primul ministru, se declară două luni în urmă (4 Mai 1856) în contra Unirei (*Napoléon III et les Principautés*, p. 28; Sturdza, IV, 328). La schimbarea politiceii engleze a contribuit, în bună parte, ambasadorul britanic la Constantinople, lord Stratford de Redcliffe, personal protivnic Unirei (Sturdza, III, 789). — Asupra lui lord Stratford și a rolului său în cestiunea orientală v. și Benedetti, *Essais diplomatiques*, nouvelle série, Paris, Plon, 1897, p. 215-303 (*Un ambassadeur anglais en Orient*).

4) Sturdza, III, p. 457 sq. «L'Union matérielle des Principautés, ainsi que j'ai déjà eu l'honneur de le dire à Votre Excellence, n'est pas ce qui répugne le plus à la Porte; ce qu'elle redoute, ce sont les conséquences probables de la mesure, c'est-à-dire la nomination d'un Prince étranger, l'intronisation d'une dynastie héréditaire, et, peut-être dans un temps donné, une séparation absolue». (Thouvenel c. Walewski, 8 Mai 1856). — Cf. Sturdza, III, p. 573, 605, 723, 734, 775, 820, etc.; IV, p. 850. — Thouvenel, *Trois années*, etc. p. 22, 107.

5) Sturdza, III, p. 735, 751, 773, 782, 791, etc.; IV, p. 26, 84, 195, 200, 212, 323, 360, 420, etc. — Thouvenel, p. 29.

vanurile *ad-hoc*, care, conform tratatului din Paris, aveau să exprime dorințele Principatelor în vederea organizării lor definitive, să fie expresiunea adevărată a majorității locuitorilor, care se știa că era pentru Unire¹⁾.

La zvonul răspîndit în Principate, de jurnalele și agenții Austriei, că Franța a părăsit idea Unirei, Napoleon nu ezită, pentru a reasigura pe Romîni, să desmință aceste false insinuări, prin chiar un comunicat în jurnalul oficial al imperiului (*Moniteur Universel*, 5 Februarie 1857²⁾), orî cît de neregulată venea această fățișă încurajare la Unire dela o putere semnatară a tratatului din Paris, înainte chiar ca divanurile *ad-hoc* să o fi exprimat³⁾.

Este foarte semnificativă, de asemenea, rezoluția pusă de Napoleon pe depeșa ambasadorului său la Constantinopol, Thouvenel. Acesta văzînd terenul ce influența franceză pierdea la Poartă susținînd unirea Principatelor, crede de datoria lui să raporteze guvernului său, arătînd deosebirea dintre interesele generale ale politicei franceze în Orient și «l'intérêt particulier que le gouvernement de l'Empereur attache à réaliser ses idées générales à l'égard des Principautés⁴⁾».

La aceste temeri ale ambasadorului său, justificate din punctul de vedere al intereselor franceze, Napoleon, cu riscul de a-și înstrăina recunoștința Porței, cîștigată cu viețile atîtor Francezi în Crimeea, și de a pierde alianța Angliei, pune rezoluția de a persista în cestiunea Unirei:

Appuyer fortement pour obtenir le concours de Reschid-Pacha (Marele Vizir) à l'union. Ne rien ménager pour obtenir ce résultat⁵⁾.

În fine, cînd Poarta, nesocotînd prietenia Franței, ca și stipulațiunile tratatului din Paris, reuși, falsificînd listele alegă-

¹⁾ Sturdza, III, p. 435, 445, 750, 885, 925, 929; IV, p. 75, 360, 420, etc. — Thouvenel, p. 25.

²⁾ *Ibid.*, III, p. 1111. — Cf. p. 1113 (Walewski către V. Place, 7 Februarie 1857) — Thouvenel, p. 81.

³⁾ *Ibid.*, III, p. 1125.

⁴⁾ *Ibid.*, IV, p. 213 (Thouvenel c. Walewski, 2 Aprilie 1857).

⁵⁾ Sturdza, IV, p. 214. — Cf. p. 362, 420.

torilor din Moldova, să facă a fi ales un divan anti-unionist, Napoleon, la refuzul Porței de a anula aceste alegeri, rupse imediat relațiunile cu imperiul otoman, depeșind ambasadorului său să părăsească Constantinopolul (30 Iulie 1857¹⁾. Ruperea relațiunilor s'a făcut la 5 August, cînd ambasadorul francez, încredințînd protecțiunea connaționalilor săi ambasadorului Spaniei, se retrase pe bordul vasului *Ajaccio*, ce staționa în fața Constantinopolului²⁾. Miniștrii Sardiniei și Prusiei rezidenți la Constantinopol protestară în același mod contra alegerilor din Moldova, urmați, a doua zi, de reprezentantul Rusiei³⁾.

Relațiunile între aceste puteri și Poarta nu fură reluate de cît după anularea alegerilor făcute de caimacamul Moldovei Vogoridi, anulare impusă Porței prin înțelegerea cabinetelor englez și francez, la întrevederea dintre Napoleon și regina Victoria dela Osborne (6-10 August 1857). Că această înțelegere a fost făcută pe concesiuni reciproce, este o altă cestiune, a cărei discutare, eșind din cadrul acestei recensii, o rezervăm pentru altă ocaziune. Aci am voit numai a arăta atitudinea lui Napoleon III față de unirea Principatelor.

Părăsit de aliații săi din ajun și secundat — cum? vom vedea — de Rusia, fostul său adversar, Napoleon a rămas totdeauna un cald sprijinitor al Unirei, propusă de ambasadorul său la conferințele din Viena (1855). Numai în fața inexorabilei opozițiuni ce Unirea întîmpina din partea Angliei, Austriei și Turciei el a trebuit să cedeze treptat, pînă a adera la forma hibridă de guvernămînt ce Convențiunea din Paris impuse Principatelor (19 August 1858).

Acesta fiind rolul Franței, să vedem care a fost acela al Rusiei, de hatîrul căreia, pretinde d. Damé, că a susținut Napoleon Unirea.

1) Sturdza, V, p. 323 sqq. — Thouvenel, p. 131 sqq.

2) *Ibid.*, V, p. 388.

3) *Annuaire des deux Mondes*, VIII (1857-1858), p. 5.

La Congres, am văzut că adesiunea Rusiei a fost deplină :

M. le comte Orloff déclare que les Plénipotentiaires de Russie, ayant pu apprécier les besoins et les vœux des Principautés, *appuient* le projet de réunion, comme devant aider à la prospérité de ces provinces¹⁾.

Era această adeziune expresiunea personală a contelui Orloff, ca semn de mulțumire pentru buna primire ce i se făcuse de Napoleon? ²⁾ Era ea pornită din dorința generală pentru pace ce coprinsese spiritele după războiul Crimeei? O răzbunare contra Austriei, care cu ocaziunea acestui război, se arătase ingrătă față de Rusia, salvatoarea ei dela 1848, și care se pronunțase în congres contra Unirei? Orî această adeziune a Rusiei nu a fost de cît o dibace meșteșugire diplomatică, care, deșteptînd neîncrederea Angliei, și, prin urmare, ostilitatea acestei puteri, pentru o combinație politică sprijinită de Rusia, să arunce neînțelegerea între guvernele francez și englez ³⁾, distrugînd astfel alianța celor cincî puteri europene îndreptată contra Rusiei? ⁴⁾

Realizîndu-se sau nu Unirea, politica rusească ciștiga pe de o parte că eșia din izolarea în care o dusesese războiul Crimeei, apropiindu-și simpatiile guvernului francez, a cărui propunere o susținea; pe de alta recîștiga simpatiile Romînilor, înstrăinate prin purtarea de pină atuncî a Rușilor în Principate ⁵⁾.

1) *Archives diplomatiques*, t. XIII (1873), p. 29; Sturdza, *op. cit.* II. p. 1017.

2) Care erau sentimentele guvernului rusc față de principate se poate vedea din depeșa cancelarului Nesselrode către Orloff: «La Moldavie et la Valachie ont donné tant de preuves d'ingratitude pour les bienfaits qu'elles ont reçus au prix d'une effusion de sang russe, qu'il n'arrivera plus que ce sang coule pour eux». Ollivier, *L'empire libéral*, III, p. 348.

3) G. Monicault, *La Question d'Orient; le Traité de Paris et ses suites (1856—1871)*, Paris 1898, p. 116: «Celle-ci (Rusia) avait en effet, et justement pour nous séparer de l'Angleterre, soutenu l'idée française de l'union.»

4) Thouvenel, *Paris et le Congrès en 1856* (Revue de Paris, I décembre 1896) p. 608: «Le comte Orloff avait agi comme un diplomate consommé, en appuyant la proposition du comte Walewski dans la question de la Moldavie et de la Valachie. Le premier plénipotentiaire de la Russie venait de porter le premier coup à la quintuple alliance qui avait abaissé son pays.»

5) Cf. Sturdza, IV, p. 508 (Talleyrand c. Walewski, 4 Mai 1857).

Judecînd după rezultatele date, această din urmă explica-
care a azeziunei rusești pare cea mai probabilă. Cum însă
confirmarea ei nu se poate face de cit prin corespondența
urmată între guvernul rus și ambasadorii săi, corespondența
ce este și probabil va rămînea încă mult timp inaccesibilă,
explicarea de mai sus rămîne bine înțeles o ipoteză.

Din corespondența diplomatică franceză însă se poate
urmări acțiunea politicei rusești în cestiunea unirei Principa-
telor, întru cit ea s'a manifestat.

Azeziunea Rusiei, am văzut, că era deplină și totuși ea
nu inspira încredere. Napoleon ca și ambasadorul său de la
Constantinopol nu cred în sinceritatea ei, o contestă chiar. «La
Russie est elle-même opposée à l'union» asigură Napoleon pe
principele de Saxa-Coburg (6 August 1857), care, ca și întregul
cabinet englez, credea că întărirea unui stat romin la Du-
nărea de jos favoriza interesele Rusiei¹⁾. Și tot astfel căutase
(13 Martie 1856) Thouvenel, ambasadorul francez pe lângă
Poartă, să liniștească temerile ministrului otoman Fuad-Pașa,
provocate de azeziunea în Congres a plenipotențiarilor ruși²⁾.

De alt-fel neîncrederea lui Napoleon, ca și aceea a am-
basadorului său, erau pe deplin îndreptățite prin atitudinea
păstrată de Rusia după Congres în cestiunea Unirei.

În întrevederea ce Marele Vizir Ali Pașa a avut la
Viena cu Gorciacoff, acesta, afirmă Marele-Vizir, l-ar fi asigurat

¹⁾ Th. Martin, *Le Prince Albert de Saxe-Coburg*, trad. Aug. Craven,
Paris, Plon, 1883, t. II, p. 202; Sturdza, V, p. 397.

²⁾ Sturdza, *op. cit.*, II, p. 1097 sq.: «Vous me parlez de l'adhésion de
la Russie et vous y voyez un argument contre notre projet. En cela encore,
vous avez tort, et vous faites un faux calcul. Je crois comme vous que la
Russie a conservé des partisans à Jassy et à Bucarest et vous allez en augmenter
le nombre! En effet, ou saura que dans les conférences de Paris, M. de Brunnow
et le comte de Orloff ont voté pour la réunion des provinces. *Je ne discute
pas la sincérité des Plénipotentiaires russes, je la conteste même, si vous y tenez,
mais, ils ont eu de l'habileté*, et dans dix ans, plus tôt peut-être, au lieu d'un
État formé avec votre assentiment et sous l'inspiration de l'Occident, vous
aurez affaire à un pays bouleversé par des passions nationales, que l'on saura
soutenues par la Russie et contre lesquelles vous serez impuissants».

că: «*la Russie laisserait la Turquie libre de trancher la question dans le sens qui lui conviendrait*»¹⁾. Veracitatea acestei afirmațiuni a Marelui Vizir făcută ambasadorului francez nu poate fi contestată, mai ales admițându-se ipoteza unei înțelegeri franco-ruse în cestiunea Unirei, cum pretinde d. Damé.

Dar efectele, ce azeziunea dela Congres avusese în intențiunile cabinetului rusc, se produsese: de o parte teama Turciei, ce o văzurăm în conversația lui Fuad-Pașa cu Thouvenel²⁾ și care o asigura în privința realizării Unirei; de alta deșteptarea bănuielelor cabinetului englez, a cărui împotrivire la Unire nu putea de cât slăbi relațiunile franco-engleze³⁾. De ce dar ar mai fi susținut Rusia Unirea?

Și într'adevăr Rusia sta în rezervă la Paris:

La Russie est silencieuse: elle répond quand on l'interpelle, mais se réserve le plus possible⁴⁾.

Și tot aceeași atitudine rezervată în cestiunea Unirei Principatelor o păstrează și ministrul rus dela Constantinopol:

M. de Buténieff m'a dit que, si son Gouvernement était résolu, comme nous le sommes, à consulter les vœux des populations et en tenir compte, autant que possible, *il entendait cependant réserver son opinion définitive jusqu'aux conférences de Paris*. Sir H. Bulwer voit dans cette attitude un calcul qui rendra, au dernier moment, le cabinet de St. Pétersbourg arbitre

¹⁾ Sturdza, *op. cit.*, III, p. 589 (Thouvenel c. Walewski, 3 Iulie 1856). — Cf. *Ibid.* p. 605 (Thouvenel c. Walewski, 5 Iulie 1856): «Quant à M. le Prince Gortchakoff, *il s'est montré assez indifférent à la question et a reconnu que la Porte avait le droit, en sa qualité de Puissance suzeraine, de la résoudre dans la plénitude de son libre arbitre. Il a, en outre, protesté du désir de son Gouvernement de vivre en bonne harmonie avec la Porte.*»

²⁾ Cf. Sturdza, *op. cit.*, III, p. 434 (Thouvenel c. Walewski, 15 Aprilie, 1856): «L'opposition de l'Autriche influe beaucoup moins sur l'opinion de la Porte *que l'adhésion de la Russie.*»

³⁾ Cît de răspîndită era în Anglia credința că unirea Principatelor favoriza interesele Rusiei se poate vedea din faptul că această credință era împărtășită de toate jurnalele ca și de Curte (Th. Martin, *Le Prince Albert*, t. II. passim), de Palmerston (*L'empereur Napoleon III et les Principautés*, p. 28) și de ambasadorul englez la Constantinopol (Sturdza, V, p. 441).

⁴⁾ Thouvenel, *Trois années*, etc. p. 105 (Benedetti c. Thouvenel, 31 Mai 1857).

entre la France et l'Angleterre et donnera les moyens de peser d'une façon prépondérante sur la solution d'une question que l'on avait eu, à l'origine, la pensée et l'espoir de régler plutôt contre elle qu'avec elle¹⁾.

În conferințele ambasadurilor dela Constantinopol, reprezentantul Rusiei continuă a păstra aceeași rezervă :

Keschi-Pacha s'est contenté de dire que la Porte réservait entièrement son opinion sur le fond de la question de l'union ; M. de Prokesch et lord Stratford ont adhéré, avec un remarquable empressement, à la déclaration du grand Vizir. *M. de Bouténieff a dit également* que la Russie n'aurait d'avis qu'au Congrès de Paris²⁾.

Rezervă, care, de altfel, neliniștește mai puțin pe ambasadorul francez de cât o adeziune completă :

M. de Bouténieff enfin, réserve entièrement son opinion, et nous ne saurions que nous en féliciter, puisqu'il n'est pas vraisemblable que la Russie puisse mettre un zèle sincère à soutenir une combinaison qu'elle croirait contraire à son influence. ³⁾

Cu drept cuvînt deci acel ambasador putea să comunice guvernului său că :

M. le Ministre de la Prusse, *le seul de mes collègues jusqu'ici qui m'ait prêté le concours*, si non de son crédit, du moins de sa bonne volonté. ⁴⁾

Este adevărat că mai tîrziu Rusia ese din această rezervă, pentru a sprijini cu energie acțiunea Franței la Constantinopol. Dar nici de data asta reclamațiunile cabinetului rus nu priveau unirea Principatelor, ci numai evacuarea lor de trupele austriace. Intr'adevăr, ocupațiunea prelungită a Principatelor de Austria amenințînd să se transforme în o cucerire deghizată ⁵⁾, Rusia avea tot interesul de a-î pune capăt. Pentru aceasta ea pe de o parte se adresă puterilor semnatare ale tratatului din Paris, cerîndu-le executarea lui deplină, prin

¹⁾ Sturdza, *op. cit.*, III, p. 814 (Thouvenel c. Walewski, 11 Septembrie 1856).

²⁾ *Ibid.* III, p. 1022 (Thouvenel c. Walewski, 4 Ianuarie 1857).

³⁾ Sturdza, *op. cit.*, IV, p. 214 (Thouvenel c. Walewski, 2 Aprilie 1857).

⁴⁾ *Ibid.*, III, p. 776 (Thouvenel c. Walewski, 21 August 1856).

⁵⁾ Austria crede chiar după luarea Malakovului că are Principatele «în buzunar» (Beust, *Aus drei Viertel-Jahrhunderten ; Erinnerungen und Aufzeichnungen*, Stuttgart, Cotta, 1887, t. I, p. 200).

urmare și evacuarea țărilor române ¹⁾, pe de alta se asocia la cererile Franței, care atunci se reduseseră la garantarea libertății alegerilor în Principate, libertate ce, după Rusia mai ales, era incompatibilă cu ocupațiunea străină. De aci acordul dintre Rusia și Franța :

M. de Bouténieff s'est rendu chez moi hier pour me communiquer une dépêche dans laquelle M. le prince Gortschakoff repousse l'argumentation employée par le Cabinet de Vienne, pour restreindre les pouvoirs des Divans ad-hoc. M. l'Envoyé de Russie a ajouté que ses instructions le plaçaient *dé-sormais* sur le même terrain que moi, et qu'il allait inviter son premier drogman à agir de façon à déterminer la Porte à abandonner l'idée de joindre un programme au firman de convocation²⁾.

Scopul intervențiunei rusești nu era însă unirea Principatelor, iar libertatea alegerilor numai un mijloc, dacă nu un pretext pentru atingerea țintei ce vizase : evacuarea țărilor române de armata austriacă, pe care o cerea cât de urgentă, înainte chiar de întrunirea comisiunei europene la București :

A en juger par le langage de Monsieur de Bouténieff, le Cabinet de Saint-Petersbourg serait résolu à *ne pas admettre que le débat s'ouvrit pendant la durée de l'occupation étrangère* ³⁾.

Și cu toate că cestiunea evacuării era privită de guvernul francez ca ceva secundar ⁴⁾, cu toate că sprijinul Ru-

¹⁾ Sturdza, III, p. 903, 911 (Brunnow c. Walewski și Memorandul Pr. Gorciacoff, 27 Octobre 1856).

²⁾ Sturdza, *op. cit.* III, p. 831 (Thouvenel c. Walewski, 18 Septembre 1856).

³⁾ *Ibid.*, III, p. 857 sq. (Thouvenel c. Walewski, 2 Octobre 1856). — Cf. *Ibid.* p. 807 (Talleyrand c. Walewski, 7 Septembre 1856) : « Je crains toutefois que M. Basili ne soulève quelques difficultés si à cette époque l'évacuation autrichienne, comme il est à présumer, n'est pas encore accomplie. Il me disait, à cet égard, que ses instructious lui interdisaient formellement de prendre part aux travaux de la commission, tant que cette stipulation du traité de Paris n'aurait point été remplie. » — *Ibid.* p. 829 (Talleyrand c. Walewski, 18 Sept.); 831 sq.

⁴⁾ Thouvenel, *Trois Années* etc. p. 40 (Benedetti c. Thouvenel, 18 Octobre 1856) : « Quant à l'occupation des troupes autrichiennes en Valachie et en Moldavie, nous sommes fatigués de prendre l'initiative de toute chose, et d'être plus Turcs que les Turcs eux-mêmes ! On ne manquerait pas de dire encore que nous voulons plaire à la Russie en nous montrant désobli-

sieî provoca mai multe pîedici de cît avantajii ¹⁾, Franța, spre a nu rămîne izolată, se asociază Rusiei pentru a aduce Porței o notă identică (Noembr. 1856) în privința unirei teritoriale și administrative a Principatelor, dacă divanurile ad-hoc ar cere-o, adăogînd și, ceea ce interesa în deosebî pe Rusia, cestiunea evacuării ²⁾.

De aci înainte și numai pe tema libertății alegerilor concursul Rusiei este pe deplin cîștigat acțiunei guvernului francez ³⁾, sprijinind-o pînă a rupe, împreună cu guvernele Prusiei și Sardiniei, relațiunile cu Poarta, ce refusa anularea alegerilor făcute de Vogoridi.

D. Damé însă adaogă:

Au mois de juillet, Napoléon III et Alexandre II s'étaient rencontrés à Stuttgart; le tsar avait promis de ne pas contrarier les projets de la France en Italie et l'empereur s'était engagé a soutenir de tous ses efforts le point de vue russe dans les affaires roumaines, où la Russie, pour ne point éveiller les susceptibilités de l'Angleterre, devait rester au second plan» (p. 104).

Aceasta e învoiala între Franța și Rusia, ce, după informațiunile d-lui Damé, s'a făcut la întrevederea dela Stuttgart. Intru cît merită crezămînt aceste informațiuni se poate vedea

geants pour le cabinet de Vienne! Que la Porte nous saisisse de la question, qu'elle dise hautement ce qu'elle pense, et nous irons à son secours». — Cf. Sturdza, III, p. 839 (Thouvenel c. Walewski, 22 Sept. 1856), 847 etc.

¹⁾ Cf. Sturdza, IV, p. 556 (Thouvenel c. Walewski, 11 Mai 1857): «Sur un terrain où les apparences ont tant d'empire, on irait vite de l'étonnement à de fausses et dangereuses inductions, si l'on voyait quelque temps encore l'ambassade d'Angleterre et l'internociature d'Autriche étroitement liguées contre l'ambassade de France isolée, en n'ayant d'auxiliaire sérieux que dans la mission de Russie, dont des souvenirs encore vivants, non moins que le but qu'il s'agit d'atteindre, rendent le concours plus compromettant qu'utile.» — V. și Thouvenel, *Trois Années*, p. 62 (Thouvenel c. Benedetti, 10 Noembre 1856) «Toujours est-il que, de fil en aiguille, me voilà en alliance avec M. de Bouténiéff, et que, par-dessus le marché, je suis battu de compte à demi avec lui ce qui est plein de promesses réjouissantes pour l'avenir!»

²⁾ Sturdza, III, p. 924.

³⁾ *Ibid.*, IV, p. 580, 606, 626, 629, 647, etc.

chiar din data atribuită întrevederii și care nu e Iulie 1857, cum pretinde d. Damé, ci Septembre același an¹⁾.

Rectificând data, nu mai pot fi menținute nici stipulațiunile învoelei dintre Napoleon III și Alexandru II, așa cum le afirmă d. Damé. Intr'adevăr, Napoleon, întâlnindu-se cu țarul, după întrevederea dela Osborne (August 1857), nu se mai putea angaja «să menție din toate puterile sale punctul de vedere rusesc (=unirea, după d. Damé) în afacerile românești». Și nu putea să se mai angajeze, pentru că la Osborne, față de opoziția neînduplecată a Angliei, el își fixează linia de conduită față de Principate, renunțând la unirea deplină a lor. Nu mai putea deci să ia față de Alexandru II un angajament contrariu. D. Damé însuși spune că «Napoléon III était lié par les engagements pris à Osborne» (p. 107). În cazul acesta cum putea, peste o lună numai, să se angajeze «à soutenir de tous ses efforts etc.»

Cum însă convorbirile dela Stuttgart au fost ținute secrete, cele ce d. Damé afirmă că s'au stabilit între cei doi împărați nu pot fi primite de cât cu marî rezervă²⁾, ba chiar

¹⁾ Este adevărat că aci d. Damé poate invoca scuza că aceeași greșeală au comis-o și unii istorici serioși francezi, cum e d. Debidour, pe care-l citează (*Histoire diplom.* II, p. 172), orî d. E. Haumont (Lavisse et Rambaud, *Histoire générale*, XI, p. 517). Acești istorici însă, ca și d. Damé, se înșală. Întrevederea a avut loc în 25 Septembrie. V. Th. Martin, *Le Prince Albert*, II, p. 218; *Annuaire des deux Mondes*, VIII (1857—58), p. 98; Ém. Ollivier, *L'Empire libéral*, Paris, 1898, t. IV, p. 422.—Seignobos, *Histoire politique de l'Europe contemporaine*, Paris, 1897, p. 754, pune întrevederea în Octobre.

O altă greșită afirmațiune face d. Damé, cînd zice că plenipotențiarii Sardiniei nu au luat parte la discuțiunile Congresului de cât odată cu acei ai Prusiei, adică cu începere dela 18 Martie (p. 92, n. 1). Aceasta este inexact: Cavour și marchisul Villamarina iaă parte la discuțiunile Congresului dela prima ședință (25 Februarie), al cărui protocol îl subscriu ca și ceilalți membri ai Congresului.

²⁾ Din potrivă, d. Haumont crede că în urma acestor convorbiri, și ca o consecință a lor, «en attendant les événements d'Italie, les deux puissances commencèrent à marcher d'accord en Orient. *La Russie s'associa a toutes les démarches de Napoléon III en faveur des principautés moldave et valaque.*»

respinse, judecînd după atitudinea avută în urmă de fiecare din ei.

Am văzut rezerva păstrată de guvernul rus în cestiunea unirei Principatelor și cum acțiunea lui se mărginea la evacuarea lor de trupele austriace și ca divanurile ad-hoc să fie adevărata expresiune a locuitorilor ¹⁾.

Ei bine, la conferințele din Paris din 1858, cînd ambele divanuri se exprimaseră pentru Unire, Rusia, al cărui punct de vedere era, după d. Damé, de asemenea pentru Unire, și care, tot după d. Damé, ținea atît de mult la realizarea acestei uniri, în cît o solicita lui Napoleon la Stuttgart, făgăduindu-i în schimb de a nu contraria politica acestuia în Italia, Rusia păstrează și de astă dată, în conferințele pentru organizarea Principatelor, aceeași rezervă puțin costisitoare:

M. le comte Kisseleff dit que les Divans ont été convoqués pour exprimer les voeux des populations et qu'ils se sont acquittés de ce soin en se prononçant à la presque unanimité en faveur de la réunion des Principautés sous un prince étranger. Il croit ces voeux rationnels, légitimes et il considère leur réalisation comme nécessaire pour assurer le bien-être futur des populations moldo-valaques. Il ajoute qu'il l'a cru autrefois, ainsi que le constate le règlement organique, qu'il le croit encore et que son gouvernement est prêt à adhérer à la réunion, si la conférence veut l'adopter ²⁾.

(Lavissee et Rambaud, *Histoire générale*, XI, p. 517). Cf. Em. Ollivier, *op. cit.* p. 423: «Gortschacow avait préparé quelques protocoles sur les questions secondaires: les Principautés, la fermeture des détroits, etc.; *l'Empereur n'a raconté qu'il refusa de les signer*».

¹⁾ Atitudinea Rusiei față de Unire nu a scăpat nici contimporanilor: «Quel que puisse être le dernier mot de la Russie sur ce point, il est facile de constater, même par le concours qu'elle a prêté à la France dans tous les débats relatifs aux élections, qu'elle a évité avec un soin particulier de s'engager relativement à l'union, et ce soin témoigne suffisamment qu'elle en redoutait les conséquences... Néanmoins, tout en s'associant au gouvernement français pour réclamer la liberté des élections, en Moldavie notamment, elle se renfermait, sur le question de l'union, dans une réserve qui n'a point échappé à l'opinion» (*Annuaire des deux Mondes*, VII [1856—57], p. 675).

²⁾ Sturdza, *op. cit.*, VII, p. 268 sq. Bine înțeles că declarațiunea contelui Kisseleff, sub condețul amic al d-lui Damé, ȳa o redacțiune mai afirmativă deși mai depărtată de cea originală: «La Russie maintenait sa manière de voir et insistait pour que l'Europe sanctionnât les votes des divans ad-hoc» (p. 107).

Declarația aceasta a plenipotențiarului rus este caracteristică și rezumează întreaga activitate a diplomației ruse în cestiunea unirei Principatelor: pronunțându-se pentru Unire, Rusia își păstra simpatiile Franței și le recâștiga pe acelea ale Românilor; de altă parte, prin felul cum susține unirea: «si la conférence veut l'adopter», cînd se știa că conferința nu vrea să o adopteze, arată cît ținea Rusia la realizarea Unirei, îndreptată tocmai contra ei.

Acesta fiind prin urmare sprijinul Rusiei în cestiunea unirei Principatelor, cel arătat de d. Damé, nelogic din punctul de vedere al intereselor rusești și în contradicție cu textele istorice, rămîne încercarea tendențioasă a unui filoromîn în schimbarea sentimentelor.

În ceea ce privește iarăși sprijinul ce d. Damé pretinde că ni l-a dat Rusia la Berlin în cestiunea Evreilor, ne mulțumim a cita propriile cuvinte pronunțate de Principele Gorciacoff în ședința din 1 Iulie 1878 a Congresului:

Le prince Gortchakow, se référant aux expressions par lesquelles a été motivée la proposition française et qui donnent la plus grande extension à la liberté religieuse, *se rallie entièrement à cette proposition*¹⁾.

Acestea sînt cuvintele lui Gorciacoff; pentru d. Damé însă ele însemnează că la Berlin Rusia ne-a luat apărarea în cestiunea Evreilor:

Cette fois ce furent les plénipotentiaires de la Russie qui *priront la défense des Roumains* et la France qui se rangea du côté du prince de Bismarck (p. 313).

Dacă plenipotențiarii Ruși au vorbit, într-una din ședințele Congresului, în contra Evreilor, aceasta au făcut-o nu pentru apărarea Românilor, de care nu era vorba în acea ședință, ci pentru a îndreptăți înaintea Europei măsurile excepționale luate față de Evrei în unele din provinciile rusești. Din potrivă, în ședința în care s'a discutat recunoașterea independenței României văzurăm că Rusia «se rallie *entièrement*»

¹⁾ *Archives diplomatiques*, 2-e série, t. IV, 1882 — 1883, p. 175.

la propunerea plenipotențiarului francez Waddington. Asemănarea ce principele Gorciacoff face între Evreii ruși și cei din Serbia și România e numai un artificiu oratoric, pentru a intra în cestiunea ce îl interesa: justificarea măsurilor antisemite luate de guvernul rusec. Aceasta se vede clar de altfel din discuțiunea urmată, care s'a învîrtit toată, în aceea sedință, numai în jurul cestiunei Evreilor din Rusia¹).

De altfel aserțiunea d-lui Damé despre un pretins sprijin al Rusiei la congresul din Berlin în cestiunea Evreilor, fiind în contradicere cu atitudinea ostilă ce Plenipotențiarul Rușii a avut față de România în toate cestiunile, era de mai înainte înlăturată din orî ce expunere serioasă a lucrărilor aceluî congres.

II.

Acesta fiind punctul de vedere al d-lui Damé în judecarea raporturilor dintre Franța și Rusia, să ne mai mirăm oare că d-sa, în expunerea conflictelor ruso-romîne, păstrează o evidentă părtinire pentru politica rusească? Intercalarea articolului adițional în Regulamentul Organic (1837) și răpirea Basarabiei (1878) sînt două exemple din care se poate vedea mai bine această părtinire.

La 1837, Consulul rusec în Principate, Ruckmann, cere Obștești Adunări a Valachiei, de curînd aleasă, revizuirea Re-

¹) *Archives diplomatiques*, 2e série, t. VI (1882—83), p. 148 sq.: «Le prince Gortchacoff rappelle qu'en Russie le gouvernement, dans certaines Provinces, a dû sous l'impulsion d'une nécessité absolue et justifiée par l'expérience, soumettre les israélites à un régime exceptionnel, pour sauvegarder les intérêts des populations».

«Le comte Schouvaloff fait remarquer que ces observations ne constituent pas une opposition de principe à la proposition française: *l'élément israélite, trop considérable dans certaines Provinces russes*, a dû y être l'objet d'une réglementation spéciale; mais son Excellence espère que, dans l'avenir, on pourra prévenir les inconvénients incontestables signalés par le Prince Gortchacoff sans toucher à la liberté religieuse, dont la Russie désire le développement».

gulamentului Organic cu introducerea unui adaos final în următorul coprint:

În viitorime *orice modificare* ce ar voi să facă mai în urmă Domnul în Regulamentul Organic, nu se vor putea înființa și a se pune în lucrare decât după o într'adins deslegare a Înaltăi Porți și cu primirea Curții Rusiei¹⁾.

Clauza finală lipsește din Regulamentul Organic, așa cum acesta a fost tipărit la 1832. Heliade, în tipografia căruia s'a tipărit Regulamentul, afirmă că ea lipsea și din manuscrisul după care s'a făcut tipărirea²⁾, și nici membrii fostei Adunări ce revizuiseră Regulamentul nu își aminteau de ea³⁾. De altă parte, faptul că Kisseleff, care la 1832 era încă guvernator al Principatelor, a admis tipărirea Regulamentului fără adaosul final, arată că acest adaos nu exista pe atunci, sau că însuși Kisseleff a permis lăsarea lui afară, găsindu-l «împotrivor la toate privilegiile acestui Prințipat»⁴⁾.

Din potrivă, consulul rusesc de la 1837, Ruckmann, pretindea că clauza finală făcea parte din redacțiunea originală a Regulamentului admisă de Adunare la 1831, și că numai din greșală ea a fost lăsată afară din textul tipărit. Dovadă, zicea el, exemplarul scris original, provăzută cu iscăliturile membrilor Adunării⁵⁾.

Faptul însă că nimeni nu avea cunoștință de o asemenea clauză, nici chiar cei cari au luat parte la revizuirea Regulamentului, cum era Ștefan Bălăceanu, care fusese chiar secretarul comisiunii de revizuire, îndreptățește părerea contrarie, că adică, acea clauză fusese adăogată pe ascuns în manus-

¹⁾ *Analele Parlamentare ale României*, București 1896, t. VII, p. 528.

²⁾ Heliade, *Equilibru între antithesi*, p. 90.

³⁾ *Ibid.* p. 81.

⁴⁾ *Analele Parlamentare*, VII, p. 531. — Cf. *Ibid.*, p. 39. «Apoi chiar Stăpînirea vremelnică, cunoscînd această adăogire dela sfîrșitul Regulamentului împotrivoare drepturilor și privilegiurilor consfințite prin tractatură și hatusefiruri ce are acest Prințipat din vechime, singură lepădîndu-o n'a dat-o la lu. mină.»

⁵⁾ Billecocq, *La Principauté de Valachie sous le hospodar Bibesco*, Paris 1848, p. 43.

crisul original, după revizuirea Regulamentului, pe spațiul rămas alb, între text și iscăliturile membrilor Adunării ¹⁾).

O altă dovadă că această clauză nu făcea parte din redacțiunea originală a Regulamentului, o constituie faptul că ea, prin interzicerea «oricărei modificății» în legislația țării fără aprobarea curților suzerană și protectrice, venea în contradicție nu numai cu drepturile Principatului consfințite prin tratatele ²⁾ și hătișerifele ³⁾ cele mai din urmă, — după cum, cu multă dreptate observă Obșteasca Adunare în adresa ei către Domn ⁴⁾, — dar chiar cu Regulamentul Organic, care prevedea anume actele și hotărârile pe cari nu le putea face nici lua Domnul ori Adunarea ⁵⁾.

În fine, a treia dovadă că adaosul este posterior redacțiunii originale a Regulamentului o constituie însăși declarația consulului Ruckmann, care în *28 Iulie 1834*, decî doi ani

¹⁾ Heliade, *Le Protectorat du czar*, Paris 1850, p. 22; *Ibid.*, *Equilibru, între antithesi*, p. 91; Colson, *De l'état présent et de l'avenir des principautés de Moldavie et de Valachie*, Paris 1839, p. 93; El. Regnault, *Histoire politique et sociale des Principautés Danubiennes*, Paris 1855, p. 170, 187; Ubcini, *Provinces roumaines*, Paris 1856, p. 152, s. a. — V. și Xenopol, *Istoria Românilor*, t. VI, p. 139, nota: «Că articolul a fost adaos în urmă se vede din originalul Regulamentului (în arhiva Camerei deputaților), fiind ultimul articol scris mai strîns de cît textul de pînă la el. Se lăsase un loc alb la sfîrșit, chip pentru a se adăogi alt ceva, care s'a pus însă pe o filă liberă a parte, întrebuițindu-se locul gol spre scrierea articolului fraudulos.»

²⁾ Tratatul din Adrianopol (14 Sept. 1829), art. 5 și mai ales actul separat: «*Les hospodars régleront librement toutes les affaires intérieures de leurs provinces, en consultant leurs divans respectifs, sans pouvoir porter néanmoins aucune atteinte aux droits garantis aux deux pays par les hatti-chérifs, et ne seront pas troublés dans leur administration intérieure par aucun ordre contraire à ces droits.*» (Sturdza, *Acte și documente*, I, p. 326).

³⁾ Cf. hătișeriful din 1834 dat la întronarea lui Al. Ghica, al cărei § 4 nu e decît traducerea art. de mai sus. (*Buletinul oficial*, 1834, n. 34).

⁴⁾ *Analele Parlamentare*, VII, p. 531.

⁵⁾ Art. 52: «Orice act sau hotărîre a obicnutei Obștești Adunări și a Domnului, care va fi împotriva privilegiilor Principatului și a Tractaturilor sau a Hătișerifulor întărite pentru folosul acestui Prințipat, precum și împotriva drepturilor Curței Suzerane și a Curței Apărătoare trebuie să se socotească desputernicite și neșinute în seamă.» (*Regulamentul Organic*, București 1832, p. 17).

după publicarea Regulamentului Organic, confirmă aceasta printr'o adresă către Al. Ghica :

Monsieur de Buténieff en remettant au Ministère Ottoman le texte des Règlements a jugé nécessaire d'y joindre, en forme de conclusion, une clause qui porte qu'il ne sera introduit désormais *aucun changement* dans la législation du pays ¹⁾.

Dacă acea concludsiune a fost adausă în 1834, ea nu putuse figura în redacțiunea din 1832. Decî afirmarea consului rusesc că ea a fost din greșală lăsată afară din textul tipărit, cade.

Maî cade și o altă afirmare, ce o face tot consulul Ruckmann, acum, în adresa din 1834, că «clauza se rapoartă număi la dispozițiunile fundamentale ale Regulamentului». Aceste dispozițiuni fundamentale, fiind prevăzute în art. 52 al aceluî Regulament, nu maî era nevoie să se revie asupra lor printr'un nou adaos, maî ales că în acel adaos, ca și în adresă, se vorbea de *orîce modificație (aucun changement)*, fără nici o restricțiune ²⁾.

Afară de aceasta, adresa consului numără printre aceste «dispozițiuni fundamentale», pentru modificarea căroră voia să impue «primirea Curței Rosieî» și «les droits de la milice et des quarantaines», cu toate că acestea constituiaū «*drepturile cei de sine-șă legiuiri*» ale Principatului, acordate prin actul separat la tratatul dela Adrianopol, hatișeriful de investire al lui Al. Ghica ³⁾ și chîar prin Regulamentul Orga-

¹⁾ Harmuzaki, *Documente*, Supl. I, t. IV, p. 464.

²⁾ Cf. Xenopol, *Istoria Romînilor*, VI, p. 141.

³⁾ Act. separ.: «Le gouvernement des deux principautés, *jouissant de tous les privilèges d'une administration intérieure indépendante, pourra librement établir des cordons sanitaires et des quarantaines*, le long du Danube et ailleurs dans le pays, où il en sera besoin, sans que les étrangers qui y arrivent, tant musulmans que chrétiens, puissent se dispenser de l'exacte observation des règlements sanitaires. Pour le service des quarantaines, aussi bien que pour veiller à la sûreté des frontières, au maintien du bon ordre dans les villes et campagnes et à l'exécution des lois et règlements, le gouvernement de chaque principauté pourra entretenir un nombre de gardes armés, strictement nécessaire pour ces diverses fonctions. *Le nombre et l'entretien de*

nic¹⁾. Prin urmare, cade și aceasta a treia afirmare, făcută la 17 Iulie 1837, a consulului rusc, că schimbările ce voia a introduce în Regulament erau «de pure forme», nealterând «d'aucune manière le dispositif du texte»²⁾.

Rusia nu observase decî că, impunînd Adunărei intercalarea clauzei finale în Regulament, îi impunea prin aceasta și călcarea Regulamentului, care, în art. 52, interzicea Adunărei de a lua vre-o hotărîre «împotriva privilegiurilor Prințipatului». Văzurăm însă că această clauză, prin restrîngerea drepturilor ce tratatele recunoscuse țărilor romîne, constituia tocmai o hotărîre împotrivoare acestor drepturi și privileghîuri, decî care nu putea fi admisă de Adunare, și chîr de s'ar fi admis, ea rămînea, potrivit art. 52 din Regulament, «desputernicită și neșinută în seamă».

Și nu observase Rusia nici cealaltă contrazicere în care ea cădea, obligînd pe Poartă să retragă Principatelor drepturile ce tot ea o obligase prin diferitele tratate să le acorde.

Această conduită a politicei rusești se explică însă dacă ne gîndim la situația ce avea acum Rusia în Principate. Silind prin tratatele anterioare pe Poartă să recunoască drepturile ce constituiau autonomia Principatelor, Rusia slăbea, prin aceasta, raporturile de suzeranitate dintre Poartă și Principate. Obligînd-o acum a retrace aceste drepturi, spre a le supune controlului rusoturc, însemna, dat fiind că de fapt acum Rusia era suzerana, a-și întări și mai bine stăpînirea ei asupra Principatelor.

Acest lucru îl văzuse și membrii Obșteștii Adunări care refusară a vota intercalarea clauzei restrictive în Regulament

cette milice seront réglés par les hospodars de concert avec leurs divans respectifs, en se basant sur les anciens exemples. (Sturdza, *op. cit.* I, p. 327).— Cf. Hatașeriful din 1834, § 8: «Aceste două Prințipaturi, avînd toate drepturile cel de sineși legiuiri, pot și carantine a întocmi pe toată lungimea Dunărei și la verî ce loc vor socoti de trebuință...» (*Buletin oficial*, 1834, n. 34).

¹⁾ *Regulamentul ostășesc pentru miliția pămîntească a prințipatului Valahiei*, § 379: După pontul al Tractatului de pace din Adrianopolî, ce întărește, singurei stăpîniri Romînești ocîrmuirea cea din lăuntru a Prințipatului». (*Regulam. Ostășesc*, p. 5).

²⁾ Colson, *op. cit.*, p. 95.

(15 Iulie 1837¹). La protestul consulului (17 Iulie²) Domnul oprește lucrarea de revizuire și retrace Regulamentul din discuțiune (18 Iulie³), iar după răspunsul energetic al Adunărei (21 Iulie⁴), Domnul, socotind că «vremea fiind înaintată», declară sesiunea Adunărei închisă (21 Iulie⁵). Scopul Rusiei a fost totuși atins, de oare ce Ruckmann, care fusese la Constantinopol, obține dela Poartă un firman ce impunea Adunărei intercalarea în Regulament a modificărilor cerute de Rusia.

Nedreptatea pretențiunilor rusești și perfidia mijloacelor de a le realiza nu fură observate numai de membrii Adunărei, ci și de străinii ce s'aũ ocupat cu această epocă a istoriei Romînilor. Astfel Regnault califică introducerea pe ascuns a clauzei finale de «*indigne supercherie*» și «*fraude*»⁶), iar impunerea ei silită e socotită de Colson și Vaillant ca «*la ruine des libertés valaques*»⁷).

D. Damé, din contra, apreciază politica rusească în această ocaziune cu multă indulgență, o îndreptățește chîr, diferind, prin aceasta, radical de părerile compatrioților francezi ai d-sale:

C'était une atteinte au droit d'autonomie du pays; mais, en voyant l'usage (?) que le boïars faisaient des droits qui leur avaient été accordés, on comprend que la Russie ait tenu à se mettre en garde contre des manœuvres qui auraient pu remettre en question l'existence même des Principautés (??). Elle n'ignorait pas que la France et l'Angleterre encourageaient l'opposition des boïars et que le prince Ghica prêtait une oreille complaisante aux propos de M. Bille-

¹) *Analele Parlamentare*, VII, p. 39, 529.

²) Colson, *op. cit.* p. 95.

³) *Analele Parlam.*, p. 530.

⁴) V. această adresă în *Analele Parlamentare*, VII, p. 530—532; Colson, *op. cit.*, p. 97—101; Vaillant, *La Roumanie*, Paris 1844, p. 389—391; Hurmuzaki-Jorga, *Documente*, t. X, p. 483—485.

⁵) *Analele Parlam.*, p. 43, 88. D. Damé și de astă dată greșește spunînd (p. 23) că Adunarea a fost *dizolvată*. Cum însă această nouă alterare a adevărului nu este voluntară, o vom rectifica mai la vale, împreună cu altele analoage.

⁶) Regnault, *Histoire politique*, p. 170, 171.

⁷) Colson, *op. cit.*, p. 102; Vaillant, *La Roumanie*, II, 393. Cf. Ubcini, *Provinces roumaines*, p. 154.

cocq. *Du reste, le gouvernement révolutionnaire de 1848, n'a-t-il pas accepté d'insérer dans une proclamation que «les nouvelles institutions ne pourront entrer en vigueur qu' après avoir été approuvées et confirmées par S. M. le sultan, notre gracieux suzerain»* (p. 22).

Fără a mai vorbi de întrebunțarea ce boerii ar fi făcut, după d. Damé, de drepturile acordate, întrebunțare ce a avut neajunsul de a displace consulilor ruși, și prin urmare și d-lui Damé, nu rămîne mai puțin neînțelese acele manopere, ce, iar după d. Damé, ar fi putut aduce în discuțiune «însăși existența Principatelor». În ce consta aceste manopere, contra cărora d. Damé înțelege și aprobă ca Rusia să ia măsuri? În păstrarea autonomiei țării în cestiunile de ordine interioară, fără îndoială, căci celelalte erau oprite chîiar de Regulamentul nemodificat, prin articolul 52. Întru cît atunci păstrarea acestei autonomii ar fi putut constitui niște «manœuvres qui auraient pu remettre en question *l'existence même des Principautés*»?

Mister!

Cît pentru a doua parte a pledoariei d-lui Damé, că însuși guvernul revoluționar dela 1848 acceptase în proclamația sa ca instituțiile țării să aibă prealabila aprobare a Sultanului, și această parte e mai mult o dovadă din partea autorului de simpatie (pentru Ruși) de cît de logică.

Într'adevăr, se știe că mișcarea dela 1848 în Principate a fost îndreptată contra despotismului rusesc, nu în contra Turciei. Era, prin urmare, de o elementară prudență din partea capilor mișcării de a insista în proclamațiunile lor asupra acestui caracter al revoluțiunei, manifestîndu-și atașamentul țării pentru Poartă.

De altă parte se mai știa că supunînd aprobării Sultanului constituțiunea ce guvernul revoluționar voia să dea Țării, se îndeplinea o simplă formalitate ce nu ar fi atins autonomia Principatului, pe cînd acest drept exercitat de Rusia, care și fără de el devenise de fapt adevărata suzerană a Principatelor, ar fi însemnat complecta stingere a oricărei

autonomii, și aceasta chiar cu consimțimintul Adunărei, căreia i se cerea intercalarea clauzei finale.

În fine, în proclamație e vorba de instituțiile țării, adică de legile ei fundamentale, nu de *orice modificare*, cum prevedea clauza impusă de Rusia. Nu e decî același lucru ¹⁾.

Pentru trebuința cauzei însă d. Damé nu face nici o deosebire. Și iată decî că și în cestiunea opozițiunei ce tendințele de cucerire deghezită ale Rusiei au întîmpinat în Adunarea țării, vinovatul rămîne tot hoțul de păgubași, țara ce a acordat d-lui Damé naturalizarea și alte beneficii.

Al doilea caz de păținirea d-lui Damé pentru Rusia este și mai elocvent. E vorba de luarea Basarabiei dela 1878.

Se știe că Rușii, în semn de recunoștință pentru ajutorul dat de Romîni în ultimul război cu Turcia, — «*les Turcs nous abiment*», telegrafia Marele Duce Nicolae, cerînd ajutorul armatei romîne ²⁾, — ne-a reluat cele trei județe ale Basarabiei, restituite nouă de congresul din Paris (1856). Se mai știe iarăși că «*integritatea actuală* a teritoriului romînesc» fusese garantată de guvernul rusesc printr'un act formal: convențiunea ruso-romîna din ⁴/₁₆ Aprilie 1877 pentru trecerea trupelor rusești prin Romînia, iscălită de Baronul Stuart, consulul general al Rusiei și de Kogălniceanu, ministrul nostru de Externe ³⁾.

Purtarea Rusiei față de țara noastră a fost prin urmare de două ori necorectă: întîi răsplătind în acest fel ajutorul dat de un aliat, și al doilea călcîndu-și un angajament luat.

¹⁾ Cf. N. Iorga, *D. Frédéric Dumé și istoria Romîniei contemporane*, București 1900, p. 21 sq.

²⁾ *Aus dem Leben*, III, p. 212.

³⁾ Această garanție este clar exprimată în art. 2 al Convențiunei: «*Le gouvernement de S. M. l'Empereur de toutes les Russies s'engage à maintenir et à protéger l'intégrité actuelle de la Roumanie*». Pentru d. Damé însă această garanție este o invenție a gazetelor liberale: «*Il (Brătianu) a soulevé l'opinion publique à laquelle la presse à sa dévotion a persuadé que la Russie, en signant la Convention du ⁴/₁₆ avril, s'était solennellement engagée à ne pas reprendre la Bessarabie*» (p. 301).

Cum privește d. Damé această îndoită incorectitudine a politiceî rusești?

Maî întâi remarcăm că d. Damé are asupra istoriei Basarabiei înainte de 1878 idei foarte vagi, judecînd după termenii ce d-sa întrebuițează vorbind de prima răpire a Basarabiei de către Ruși la 1812:

Le traité de Bucarest *rendait* la Bessarabie à la Russie, c'est-à-dire tout le pays compris entre le Danube et le Pruth, confirmait de nouveau les traités, etc. (p. 3).

Și aici nu poate fi vorba de o întrebuițare nepotrivită a verbului *rendre*, căci d. Damé revine în altă parte asupra aceluiași tratat, prin care Rusia

a reporté sa frontière au Pruth par *la reprise de la Bessarabie*. . . (p. 12)

Așa că d. Damé crede, saū afirmă, că Rusia la 1812 redobîndea un teritoriū ce-î aparținuse maî înainte ¹⁾.

În fine, tratatul din Berlin ne ȳa din nou județele Basarabiei de lîngă Dunăre, restituite nouă prin tratatul din Paris.

După d. Damé, vinovați despre aceasta sînt tot Romîni și în special Ion Brătianu:

On ne fait pas de la politique du sentiment. Cavour, dans une situation identique, n'avait pas hésité entre sa popularité et *le bien de sa patrie* (p. 298 sq.).

«Le bien de sa patrie», pentru d. Damé, era sinonim cu cedarea Basarabiei. Cestiune de apreciere. Observăm numai că situațiunea lui Brătianu la 1878 nu era tocmai identică cu aceea a lui Cavour dela 1860. Pe cînd ministrul Sardiniei, cedînd Franței Savoia și Nisa, se plătea prin aceasta de aju-

¹⁾ Cf. Iorga, *op. cit.*, p. 13. Asta o crede d. Damé acum în 1900; într'o broșură însă apărută în 1878, asupra căreia vom reveni, d-sa avea asupra Basarabiei cunoștințe maî exacte, întrebuițînd și termenii maî potriviți: «Qu'est-ce que la Bessarabie? Une province, comprise entre la frontière Moldave et le Dniester, qui est habitée *ab antiquo* par des Roumains, et *qui a toujours appartenu à la Roumanie*, tantôt aux Valaques, tantôt aux Moldaves, En 1812, elle a été *cédée*, sans droit, — car nul ne saurait céder ce qui ne lui appartient pas — par la Turquie à la Russie . . .» (*Une œuvre morte et une œuvre de mort*, Vienne 1878, p. 8).

torul dat de Napoleon III contra Austriei și pentru anexarea Lombardiei, ministrului român i se cerea să impue țării sale cedarea a trei județe, ca răsplată pentru sacrificiile făcute și ajutorul dat de Români Rușilor, într'un război provocat de alte motive decît interesele românești.

De altă parte cesiunea Savoiei și Nisei a fost consimțită de Cavour înainte de începerea ostilităților contra Austriei, și nu numai în întvederea dela Plombières (Iulie 1858 ¹⁾) dar chiar printr'un tratat secret (10 Decembre 1858 ²⁾); pe cînd integritatea teritoriului românesc era garantată de Rusia printr'o convențiune formală.

Și iarăși, cu toată existența tratatului din 10 Decembre, Savoia și Nisa nu sînt cedate Franței în schimbul anexării Lombardiei. Nicî în preliminările păcii dela Villafranca (11 Iulie 1859 ³⁾), nicî în tratatul dela Zürich (10 Noembrie 1859 ⁴⁾) nu se vorbește de ele. Napoleon III le reclamă numai cînd vede că Sardinia, trecînd peste stipulațiunile învoelei avute cu Cavour, voește să-și anexeze și Italia centrală cu Toscana, care atît după tratatul secret cit și după cel din Zürich, trebuiau să rămîie independente.

În fine, tratatul franco-sard pentru cesiunea Savoiei și Nisei (24 Martie 1860) a trebuit să fie confirmat prin un plebiscit (22 Aprile 1860), prin care aceste țări, mai mult franceze decît italiene, și-au exprimat dorința lor de a trece la Franța.

¹⁾ *Lettere edite e inedite di Camillo Cavour*, raccolte ed illustrate da Luigi Chiala, Torino, 1884, t. III, p. IV sq. Cf. t. II, p. 568 sq. (Cavour c. Victor Emanuel, 24 Iulie 1858). — Cf. De La Gorce, *Histoire du second empire*, 4 édit. Paris, Plon, 1899, t. II, p. 356.

²⁾ Ollivier, *L'Empire libéral*, t. III, p. 522 — Rothan (*Napoléon III et l'Italie* [Revue, des deux Mondes, 1 și 15 Februarie 1899, p. 545 și 785] datează acest tratat 16 Decembre. Bianchi (*Storia documentata della diplomazia europea in Italia*, t. VIII, p. 18), și alți istorici, confundîndu-l cu convențiunea militară franco-sardă, îl datează: 18 Ianuarie 1859. Cf. Ollivier. *op. cit.* p. 523, 527 notele.

³⁾ Martens, *Nouveau recueil général de traités*, Gottingue 1860, t. XVI, p. 516.

⁴⁾ *Ibid.* p. 516 sqq.

Situația lui Brătianu la 1878 nu era prin urmare identică cu situațiunea lui Cavour dela 1860.

Vinovat pentru pierderea Basarabiei rămîne totuși Ion Brătianu. Vinovată este și Europa pentru care d. Damé nu găsește calificative destul de aspre, punînd-o față în față cu Rusia. Calificativele aspre sînt bine înțeles numai pentru Europa:

Le cabinet de Bucarest avait préféré remettre les intérêts de la Roumanie entre les mains de l'Europe plutôt que de traiter directement avec la Russie; les plénipotentiaires roumains allaient se trouver devant une Europe *égoïste* et *brutale*, *dure aux petits* et prête à sanctionner non seulement une inique cession de territoire, mais encore de plus iniques obligations morales (p. 310).

Dar, dacă Europa, sancționînd cedarea Basarabiei, s'a arătat egoistă, brutală, etc., Rusia, care a reclamat această nedreaptă cesiune, cum e? Cum apreciază d. Damé purtarea Rusiei dela 1878? Iată cum:

Comentînd o scrisoare a Principelui Carol către Prințul de Coroană al Germaniei (14^{1/26} Februarie 1878¹⁾, în care Domnul Romîniei arăta rudei sale nedreptatea ce se făcea Romîniei prin luarea Basarabiei, d. Damé observă:

Le prince Charles s'élève, dans cette lettre, contre les calculs en politique; mais en y regardant d'un peu près, le fait d'avoir mis les Russes dans une position telle qu'ils ne pussent réclamer la Bessarabie sans donner une preuve d'insigne ingratitude *n'était-ce pas un calcul de la part du gouvernement roumain?* Et parce que la raison d'État chez les Russes a pesé plus lourd que la reconnaissance, *s'ensuit-il que les hommes politiques de Bucarest aient agi sagement en ne prenant pas leurs précautions?* (p. 304).

«La raison d'État chez les Russes a pesé plus lourd que la reconnaissance!» Aceasta, pentru d. Damé, îndreptățește totul. Ba chiar această îndreptățire a purtării Rusiei, — isbitor de indulgentă față de asprimea cu care văzurăm că d. Damé condamnă sancționarea aceleiași purtări de către Europa — este adusă aci numai ca premisă la învinuirea ce numitul filoromin aduce oamenilor politici «dela București» că nu au luat precauțiuni: «Et parce que la raison d'État, etc.».

¹⁾ *Aus dem Leben*, III, p. 497. D. Damé greșește datînd (p. 303) această scrisoare: 13^{1/26} Februarie.

Și de astă dată vinovat e tot hoțul de păgubași! D. Damé nu observă însă că dorința sa de a lua apărarea Rusiei, îl face să cază într'o dilemă, aducînd guvernului român două acuzațiuni care se contrazic: de o parte că din calcul politic a pus pe Rusia în dificila pozițiune de a se arăta ingrată față de Romîni, luîndu-le Basarabia, de alta că nu a luat precauțiuni.

Și d. Damé nu e numai nelogic față de guvernul patriei sale de adopțiune, dar e și nedrept, aducîndu-î niște acuzațiuni neîntemeiate.

Situațiunea falsă a Rusiei dela 1878 nu era o consecință a combinațiilor politice plănuite de guvernul român, ea fiind provocată de chîiar purtarea acelei puteri față de țara noastră. Solicitînd ajutorul Romînilor și obținîndu-l, Rusia contracta o datorie de recunoștință către dînșii. Răsplătîndu-le apoi prin desmembrarea țării lor, Rusia se arăta ingrată, orîicare ar fi fost atitudinea guvernului românesc. Prima împulare decî, pe care d. Damé o aduce politiceii romîne dela 1878, pentru a scuza purtarea Rusiei, cade.

Rusia rămînea ingrată chîiar dacă guvernul român nu lua precauțiunea de a cere garantarea teritoriului său. Această precauțiune fiind luată însă, cade și cea de a doa învinuire a d-lui Damé. Precauțiunea a constat în încheierea convențiunei din ⁴/₁₆ Aprilie 1877, prin care «le gouvernement de S. M. l'Empereur de toutes les Russies s'engage à maintenir et a protéger l'intégrité actuelle de la Roumanie». Și că prin «l'intégrité actuelle de la Roumanie» guvernul rus nu a putut înțelege teritoriul Romîniei dinainte de 1856, cînd nici nu exista o «Romînie» ci pe cel de la încheierea convențiunei, o dovadă este faptul că cuvîntul «*actuelle*» a fost într'adins prevăzut în convențiune, în urma repetatelor cereri ale principelui Carol ¹) și ale lui Kogălniceanu ²). Insistențele Domnului Român și ale ministrului său, ca și greutatea cu care plenipotențiarul rus a admis introducerea acestui cuvînt, ar rămîne de tot înexpli-

¹) *Aus dem Leben*, p. 79.

²) *Monitorul oficial*, ⁴/₁₆ Octobre 1878 (Discursul lui Kogălniceanu din 30 Sept. 1878).

cabile dacă el nu constituia într'adevăr o măsură de precauțiune ¹⁾.

Date fiind condițiunile în care se găsea România în momentul încheierii convenției, ce alte precauțiuni crede d. Damé că se putea lua mai eficace decît garantarea teritoriului prin un act oficial, iscălit în numele împăratului Rusiei de împunternicitul său la București?

După d. Damé vinovat pentru pierderea Basarabiei e însă guvernul român, care a fost perfid orî imprudent (citorul are libertatea alegerei), vinovată e Europa care a permis-o; vinovat e Bismarck care a sprijinit cererea Rusiei să nu i s'a opus. Pentru fie care din aceștia d. Damé are cuvinte destul de aspre. Numai Rusia, care a provocat această nedreptate, se strecoară cu dibăcie printre acuzațiunile d-lui Damé, primind, pe ici pe colo, prin tangentă, cite o apreciere mai puțin indulgentă, și aceasta pentru a servi ca punct de plecare la acuzațiuni mai formale adresate celorlalți vinovați, singurii vinovați după d. Damé: «Et parce que la raison d'État, etc.».

Acesta este punctul de vedere din care privește d. Damé pierderea Basarabiei la 1878. Netăgăduit că el nu este acela al intereselor românești, cum poate ar fi fost de așteptat dela un filoromîn, dela un fost Român. Dar nu simpatie pentru cauza românească cerem d-lui Damé, căci acest sentiment se vede că era bun numai pentru timpii eroici ai filoromînismului desinteresat, pentru un Quinet, Michelet, Ubcini, etc., nu

¹⁾ Diplomația rusească da purtării sale dela 1878 o explicare și mai ciudată, pretinzînd că, prin art. 2 al convențiunei, Rusia se angajase a garanta integritatea teritoriului românesc numai față de Turci, rezervîndu-și sie-și dreptul de a nu-l respecta. (*Cartea verde*, 5 Oct. 1877—15 Sept. 1878, Bucur. 1880, p. 87 sq. Cf. *Aus dem Leben*, IV, p. 8). În acest caz angajamentul nu mai avea rațiunea de a fi. Intr'adevăr Rușii învingători nu aveau nevoie de a garanta teritoriul românesc față de Turci, care învîși nu puteau cere despăgubiri teritoriale în paguba Romîniei; din contra, în cazul unei înfrîngerii, Rușii nu mai puteau impune învingătorilor lor condițiunile de pace în care să fie prevăzută integritatea teritoriului românesc.

simpatie, dar aprecierea dreaptă și sinceră a istoricului eram în drept a pretinde celui ce și-a însușit sarcina și răspunderea de a arăta străinătăței istoria României contemporane.

Compatriotul d-lui Damé, compatriotul francez al d-sale, istoricul A. Debidour, a cărui lucrare d. Damé o cunoaște, și, când îi convine, o citează, care nu e filoromîn, — din fericire! — a găsit totuși expresiuni mai energice decît d. Damé pentru a caracteriza «exigențele brutale» ale Rusiei, care ne a «despuțat» luîndu-ne Basarabia ¹⁾.

Dar însuși d. Damé își formase odinioară alte opinii asupra acestui trist eveniment al istoriei noastre. La 1878, — pe atuncî simplu secretar de redacție la *Romînul*, dacă nu mă înșel — d. Damé, față cu nedreptatea ce ni se făcea prin smulgerea Basarabiei, adresează o eloquentă «Lettre au Congrès», în care discută și distruge punct cu punct pretențiunile Rusiei asupra celor trei județe romînești de peste Prut. Cum însă numele d-lui Damé nu era pe atunci destul de cunoscut în lumea diplomatică europeană, «Scrisoarea» d-sale risca să nu fie primită din partea membrilor Congresului cu atențiunea meritată. Acest lucru a determinat pe autor să o publice ca anonimă, și, pentru a înlătura orice bănuială asupra originii acestei scrisori, ea este datată din Viena, pe cînd, după caracterele tipografice, se vede că e tipărită în București ²⁾. Dacă aceste mici și inocente subterfugii aũ fost suficiente a face pe membrii Congresului din Berlin să creadă că broșura d-lui Damé este scrisă de vre-un mare om politic european sau de vre-un diplomat în retragere, ce voește să

¹⁾ «Mais ce qu'elle (Romînia) ne pouvait se résigner a subir, c'étaient les exigences brutales de son ancien allié, qui ne la récompensait de sa fidélité et de son concours qu'en la dépouillant.» (Debidour, *Hist. dipl.* II, p. 527).

²⁾ *Une œuvre morte et une œuvre de mort.* Lettre au Congrès, Vienne 1878, 1 br. în 16. — Că această broșură anonimă este opera d-lui Damé se vede de acolo că ea ȳa fost atribuită, fără ca d-sa să protesteze, de repertoriile noastre bibliografice ca și în ultima d-sale biografie din *Enciclopedia Romînă*, t. II p. 96. Cf. Degenmann, *Bibliografia Romînă*, 1879, p. 27; G. Popescu, *Sase ani din literatura romînă*, ed. IV. București 1879, p. 16.

păstreze anonimatul, nu se poate ști. Se știe însă că influența ei nu a mers pînă a determina pe plenipotențiarul Europei «egoiste», «brutale» etc. să se opue la răpirea Basarabiei. Vina însă nu este a d-lui Damé.

In această bine intenționată și inutilă scrisoare d. Damé se întreabă :

Sur quel droit se base la réclamation de la Russie?
Examinons, la chose en vaut la peine.

Și d. Damé examinează: «Sur le droit historique? Sur le droit politique? Sur le droit de conquête? etc.» respingîndu-le pe fiecare ca neîntemeiate, după care d-sa conchide liric:

Comment! Voici une nation, chez laquelle on est entré en ami, à laquelle on a promis par des actes solennels de respecter et de faire respecter son territoire, à laquelle on s'est adressé, en une heure critique, et qui a généreusement, gratuitement, héroïquement prêté son concours; et, aujourd'hui, pour tout remerciement, pour tout salaire, on veut lui arracher un de ses membres. Mais ce n'est pas seulement la conscience de la nation russe qui proteste, c'est la conscience humaine outragée (!!!)¹⁾.

Acestea le exclama d. Damé la 1878, decî înainte de naturalizarea d-sale și cele ce aū urmat de aci. Acum, la 1900— prin urmare după naturalizare și consecințele ei, d-sa păstrează un ton mai moderat, cu mult mai moderat: «Et parce que la raison d'État chez les Russes a pesé, etc.».

Unde e d. Damé dela 1878?

Où sont les neiges d'antan?

Dacă politica avută de guvernul român față de Rusia, înainte și după războiul, era singura ce putea să o aibă; dacă, în vederea imposibilității de a scăpa Basarabia, era său nu mai folositoare o înțelegere directă cu Rusia, care să ne procure avantajii mai mari decît cele acordate prin tratatul din Berlin, — lucrul se poate discuta, cimpul ipotezelor fiind nemărginit și găsirea soluțiunilor mult mai ușoară, după ce evenimentele s'aū petrecut.

1) *Une œuvre morte*, p. 12 sq.

Îndoeala totuși este permisă dacă beneficiile unei înțelegeri cu Rusia ar fi fost la înălțimea promisiunilor acestei puteri. Seriozitatea propunerii tronului bulgar, făcută în treacăt Principelui Carol de Ignatieff¹⁾, trebuie delă început înlăturată. Este greu de admis ca Rusia să renunțe, în favoarea României, la avantajele ce-î procura stabilirea în peninsula balcanică a unui stat slav, deplin supus influenței sale. Și tot același cuvînt ne face a crede de puțin sincere propunerile de despăgubire prin teritoriul Dobrogei pînă la linia Varna-Ruscic²⁾ sau chîr și pînă la Silistra inclusiv, dacă ele vor fi fost făcute. Acest teritoriu acordat României lăsa o Bulgarie mică, cu o frontieră slabă, cum nu putea intra în intențiunile Rusiei, dovadă tratatul din San-Stefano, iar tăria cu care guvernul rus a susținut ca punctele strategice Silistra și Arab-Tabia să aparție Bulgariei, avea mai temeinice motive decît supărarea sa pe Romîni pentru protestul contra luării Basarabiei.

III.

Lucrarea d-lui Damé nu se ocupă însă numai de istoria externă a României contimporane, iar, pe lîngă relațiunile noastre cu Rusia, rămîneau cestiuni de istorie internă, streine, prin urmare, de simpatiile ori antipatiile internaționale ale autorului, și care puteau fi expuse fără de părtinire.

Cum judecă decî d. Damé istoria internă a României contimporane?

Din capul locului constatăm că d. Damé nu vede în această istorie decît partea ei politică și din aceasta numai luptele dintre partide pentru a ajunge la putere, sau, odată ajunse, de a o păstra cu înverșunare. Restul, istoria economică, financiară, culturală strălucesc prin absența lor nemotivată, ori sînt înlocuite cu rare mențiuni în treacăt, fără legătură între ele, decî neîndestulătoare pentru a da cititorului

¹⁾ *Aus dem Leben*, III, p. 458; Maiorescu, *Discursuri parlamentare*, II, p. 116.

²⁾ Maiorescu, *op. cit.* p. 125.

o idee despre progresele realizate de țară în aceste direcțiuni¹⁾. Afirmatiunile ce autorul face din cînd în cînd despre aceste progrese, nefiind concluziunile unor cercetări serioase pe care să se sprijine, nu dovedesc nimic, ori dovedesc numai reaua compoziție a cărții, cestiune cu totul străină de scopul ce și-a pus d-sa scriind «Istoria Romîniei contimporane».

Cititorul, adresîndu-se deci d-lui Damé, riscă de a nu cunoaște decît istoria politică a Romîniei, și din aceasta, numai partea ei externă, luptele de partid.

Cum o va cunoaște însă?

Judecînd după faptul că d. Damé a fost ziarist în serviciul ambelor partide din Romînia, s'ar părea că d-sa era în măsură de a păstra în cartea d-sale un ton egal în aprecierea liberalilor ca și a conservatorilor. Și, într'adevăr, sînt unele pasaje care ar îndreptăți această dulce iluziune. Astfel, vorbind de partidele noastre politice din primii ani ai domniei Principelui Carol, d. Damé observă cu imparțialitate că:

Ce qu'on appelait les partis, ce n'était qu'un petit groupe d'hommes qui se disputaient les uns le pouvoir, les autres les fonctions (p. 249).

Îar mai jos, cu aceeași nepărtinitoare severitate d-sa constată că principele Carol a fost:

obligé de louvoyer entre des partis qui mettaient leurs intérêts personnels (*sic*) audessus de tout (p. 264).

E sever, e aspru d. Damé în aceste sentințe, dar e nepărtinitor, condemnînd în bloc toate partidele noastre politice. Deschideți însă cartea d-sale la p. 230 și veți citi că:

Couza, pour n'avoir pas voulu s'appuyer franchement et sans réserve sur le parti conservateur, le prince Charles, pour avoir éloigné systématiquement ce parti des affaires, étaient arrivés au même résultat (p. 230).

¹⁾ Din potrivă, judecînd după spiritul în care sînt făcute aceste mențiuni cititorul este expus să-și face nu numai o idee înconștientă dar chiar falsă despre istoria noastră economică. D. Damé menționează crearea Băncii, a Creditului mobilier și a Societății de construcțiuni numai pentru a spune că ele fură niște «afaceri minunate pentru amicii guvernului (liberal) care realiză în cîteva zile beneficii enorme» (p. 346). D. Damé privește crearea acestor instituțiuni numai din punctul de vedere al gheșefului.

adică Cuza la lovitura de stat (2 Mai 1864) și principele Carol la abdicare (11 Martie 1871).

Cum se împacă însă cele ce spune d. Damé aci, la p. 230, despre excelentele rezultate la care ar fi ajuns atît Cuza cît și Principele Carol sprijinindu-se fără rezerve pe partidul conservator, cu spusele d-sale dela pp. 249 și 264 ¹⁾, despre partidele din România, prin urmare și despre partidul conservator, că ele nu făceau decît să-și dispute puterea orî funcțiunile, sau că puneau interesele lor personale (ale partidelor) mai pre sus de orî-ce?

Să fie oare această nepotrivire provenită din faptul că diferitele pasaje sînt scrise de diferiți d-ni Damé, adică de d. Damé în diferite epoce și dispozițiuni? Scoliaștilor viitori ai d-sale le este rezervată dezlegarea acestei crude enigme. Pentru contemporanii însă ea neprezentînd mare interes, vom trece mai departe.

Simpatie pentru principiile conservatoare orî simpatie pentru membrii partidului politic ce profesază aceste principii, indiferent care ar fi cauza, rezultatul este că istoria d-lui Damé e o apologie a partidului conservator și un rechizitoriū pentru liberali, în special pentru Ion Brătianu, pe care d. Damé îl onorează cu o antipatie specială.

Bine înțeles că nu e locul de a discuta nici sentimentele ce d. Damé nutrește pentru partidele și oamenii noștri politici, nici maniera cu care d-sa își manifestează aceste sentimente. Citarea citorva pasaje va ajunge ca să arăte cititorului valoarea cărței d-lui Damé și din acest punct de vedere.

Vroind să vorbească de înălțarea Romîniei la regat, d. Damé crede necesar să arunce o privire în urmă asupra istoriei noastre, pentru a constata rolul binefăcător al Rusiei față de Romîni la 1828 și 1877: «Par une coïncidence sin-

¹⁾ Cf. p. 343: «L'agitation qui existait autrefois parmi les boiars n'avait pas pris fin avec la disparition de cette caste de privilégiés, elle s'était simplement transformée: au lieu de se disputer le trône placé trop haut maintenant, les nouvelles classes dirigeantes se disputaient les portefeuilles ministériels et les hautes fonctions.»

gulière, la Russie, qui...» Odată această nouă politetă achitată față de Rusia, d. Damé trece la progresele realizate «dans le cours de ce dernier quart de siècle», și iarăși constată, pe lângă Unire și Prinț străin, că:

La Roumanie avait pu voir enfin se constituer un ministère conservateur de longue durée et organiser ces deux grandes forces, son armée et ses finances (p. 327).

Acest *et* nivelator, pus între «constituirea unui minister conservator de lungă durată» ¹⁾ și «organizarea armatei și finanțelor țării», este delicios.

Dar simpatia orî recunoștința pentru partidul conservator, sentimente onorabile la urma urmelor, se îmbină la d. Damé cu antipatia și lipsa de recunoștință față de liberali, sentimente mai puțin onorabile. Nicî o ocazie nu-î scapă d-lui Damé, une-orî chîr le provoacă pentru a țeleve greșelele liberalilor, înșistînd cu înverșunare asupra lor, exagerîndu-le importanța orî schimbîndu-le caracterul. Din potrivă, d-sa lasă în penumbră, trece cu vederea orî menționează într'o lumină favorabilă erorile comise de conservatori, în luptele lor pentru a obține puterea.

Astfel agitațiunile provocate în țară de opozițiunea conservatoare după războiul, menționate și de autorul notelor *Din viața regelui Carol* ²⁾, nu aũ lăsat nici o urmă în cartea d-lui Damé, pe cînd agitațiunile liberalilor din nainte de război sînt descrise pe larg, formează subiectul povestirei d-lui Damé pentru timpul guvernelor conservatoare.

Și iarăși opozițiunea ce a întîmpinat din partea conservatorilor apropierea de alianța austro-germană, fortificațiile și dotațiunea Coroanei găsește în d. Damé un justificator in dulgent.

Apropierea de alianța puterilor centrale era pentru România o necesitate politică. D. Damé însuși o recunoaște ³⁾.

¹⁾ Cincî anî: 11/23 Martie 1871—4/16 Aprilie 1876.

²⁾ *Aus dem Leben*, IV, p. 8 (6/18 Martie 1878), 76 (24 Iunie/6 Iulie), 86 (18/30 Iulie).

³⁾ «Ce rapprochement de la Roumanie du groupement des puissances centrales était en quelque sorte imposé par les circonstances» (p. 354).

A i se opune deci însemna ori a nu-și da seama de situa-
țiunea politică în care se afla țara românească după reluarea
Basarabiei, ori a da precădere intereselor de partid asupra
intereselor țării. D. Damé caută însă pentru atitudinea opo-
zițiunii conservatoare din 1883 o a treia explicație și o gă-
sește în lipsa de francheță a lui Brătianu, care prin presă «nu
a pregătit spiritele pentru acest act considerabil». În acest cas:

Le rapprochement qui se produisit, en 1883, à la suite de l'entrevue
que J. Brătianu eut à Gastein avec le prince de Bismarck, n'aurait pas eu l'ap-
arence louche qu'il a eue et aurait été accepté par tous les partis, au lieu
d'être considéré comme une de ces concessions passagères qu'on n'avoue qu'à
demi et qu'on est prêt à désavouer le lendemain (p. 355).

Că nu aparența — «louche» după d. Damé, — sub care
se prezenta apropierea de alianța austro-germană a fost cauza
pentru care acest act politic a fost combătut de opoziția con-
servatoare, ci însăși intrarea în sfera de acțiune a puterilor
centrale, se poate vedea din felul cum a primit partidul con-
servator articolul d-lui Maiorescu ¹⁾, care preconiza această
apropiere încă din 1881 ²⁾ O asemenea politică nu cadra de
fel cu «politica modestă și chiar respectuoasă către toate pu-
terile», pe care programul conservator o recomanda României ³⁾.

Afară de aceasta, d. Damé neglijează de a arăta ce
spirite crede d-sa că trebuiau pregătite în sensul unei apro-
pieri de puterile centrale. Poporul, străin chiar după d-sa
de luptele partidelor noastre ⁴⁾, mai ales în cestiuni de poli-

¹⁾ T. Maiorescu, *Zur politischen Lage Rumaeniens* (Deutsche Revue, I
Ianuarie 1881). — D. Damé califică publicațiunea *Deutsche Revue* de «feuille
autrichienne» (p. 347), deși ea nu este nici «feuille», fiind revistă, nici «autri-
chienne», pentru că apare în Germania (Breslau-Berlin).

²⁾ Maiorescu, *Discursuri parlamentare*, III, p. 9.

³⁾ *Ibid.*, p. 3.

⁴⁾ Damé, *Histoire*, p. 327: «Les luttes intérieures d'autant plus violentes
qu'elles étaient plus superficielles» (?). Cf. p. 249: «Le peuple — et quand
nous employons ce mot nous entendons toujours le peuples des villes, — celui
de la campagne, cette masse profonde de 4.500.000 âmes, restant en dehors
de tout, — le peuple était indifférent à ces manifestations bruyantes pour ou
contre l'Allemagne...»

tică externă, nu avea nevoie de o pregătire prealabilă. Și nici opozițiunea conservatoare nu avea să nu trebuia să aibă, de oarece oamenii politici ce o conduceau erau ținuți să-și dea singur seama de necesitatea unei politici impuse României de circumstanțe ¹⁾. În orî-ce cas nu în coloanele ziarelor liberale și-ar fi căutat opozițiunea linia de conduită ce țara trebuia să urmeze în politica externă.

Cît despre ultima afirmațiune a D-lui Damé, că apropierea de politica austro-germană se prezenta: «comme une de ces concessions passagères qu'on n'avoue qu'à demi et qu'on est prêt à désavouer le lendemain» — ea este prea puțin serioasă pentru a o mai discuta ²⁾. Ea este și puțin măgulitoare pentru simțul politic al celor ce au combătut, după d. Damé, noua orientare a politicei românești din această cauză, dovedind că dinșii credeaū pe Bismarck în stare să fi acceptat o asemenea «concesiune trecătoare» din partea României.

Nu decî nesiguranța, ci tocmai convingerea că România era formal intrată în sfera de acțiune a politicei puterilor centrale neliniștea opozițiia conservatoare și o făcea să combată cu îndărătnicie această intrare.

Astfel stînd lucrurile, o mai întinsă publicitate dată schimbărei politicei externe a României nu ar fi fost de nici un folos, publicul mare rămîind indiferent în materie de politică externă, iar opozițiunea neezitînd de a-și face o armă de luptă din această schimbare, chîiar cînd ea corespundea unei necesități politice pentru țară ³⁾. Din potrivă o mai mare publicitate nu ar fi avut de rezultat de cît să alimenteze a-

¹⁾ Cum au și făcut-o junimiștii.

²⁾ Tot d. Damé însă spune într'altă parte că «Interpellé le 29 octobre (11 novembre) par un membre influent de la majorité, M. An. Stoilojanou sur les résultats de son voyage à Vienne et à Gastein, le premier ministre répondit qu'il rapportait la paix et qu'il serait dorénavant à côté de ceux qui veulent la maintenir contre ceux qui voudraient la troubler. *C'était déclarer, aussi clairement que possible, que la Roumanie était entrée dans cette «Ligue de la paix» qu'on nomme plus communément la Triple-Alliance»* (p. 353 sq.).

³⁾ Cf. Damé, *Histoire*, p. 356: «Il en résulta que l'opposition se fit une arme de ce qui aurait dû rester en dehors des querelles des partis, puisqu'il s'agissait de l'existence même de l'État roumain, et que la situation politique

tacurile opoziției, dacă nu chiar să deștepte susceptibilitatea unei mari puteri vecine, a Rusiei, pe care, polemica ziarelor ar fi arătat-o ca direct vizată prin noua orientare politică a României.

Tot astfel pentru opozițiunea cu care partidul conservator a întâmpinat fortificațiile și constituirea unui domeniu al Coroanei, d. Damé face răspunzător tot pe guvernul liberal și tot pentru lipsa de publicitate ¹⁾.

Despre utilitatea unei publicități prealabile în cestiunea fortificațiilor credem că nu poate încăpea o discuțiune serioasă, mai ales dacă ne gândim la felul cum se face opozițiunea la noi. Inutilă, publicitatea reclamată de d. Damé ar fi fost însă și imprudentă, dată fiind situațiunea țării noastre și interpretarea ce se putea da, și cum s'a dat chiar, fortificațiilor că ele ar fi îndreptate contra Rusiei ²⁾.

În fine, în locul apanagiilor d. Damé ar fi preferit mărirea listei civile (p. 362), cu toate că tot d-sa recunoaște pe pagina următoare excelentele rezultate date prin constituirea unui domeniu al Coroanei și progresele agricole, industriale și culturale realizate pe moșiile ce îl compun.

Această e părerea d-lui Damé. Ea nu era însă și aceea a opozițiunii conservatoare care nu pe această cestiune de forma cum să se mărească veniturile Coroanei își întemeia atacurile sale contra apanagiilor.

D. Damé, care e atât de sever față de opozițiunea libe-

intérieure en fut troublée pendant plusieurs années». — «Il en résulta» este pentru a îndreptăți agitațiunile opozițiunii, prin aparența «louche» cu care se prezenta apropierea României de politica puterilor centrale, de și tot d. Damé afirmase mai sus că această apropiere fusese afirmată de Brătianu în Camera «aussi clairement que possible».

¹⁾ «Le cabinet Brătiano procéda de même dans la question des fortifications qui n'étaient que le corollaire des engagements pris avec l'Autriche et avec l'Allemagne. Le pays n'en eut connaissance que lorsque fut publiée la licitation pour la fourniture de cinq cent millions de briques destinées à la construction des forts qui devaient transformer Bucarest en camp retranché». (Damé, *Histoire*, p. 356).

²⁾ D. Damé însuși afirmă că fortificațiile «n'étaient que le corollaire des engagements pris avec l'Autriche et avec l'Allemagne». V. însă Colonel J. Lahovary, *Les fortifications devant la Chambre*, Bucarest 1889, și *Encore les fortifications*, Bucarest 1889.

ralilor dela 1869, de a se vota o dotațiune de 300.000 lei prințesei Elisabeta, cu toate că și guvernul de atunci recusesese la un «subterfugiū» (p. 203 sq.), d. Damé e de o nepusă indulgență față de opozițiunea conservatorilor, care combăteau apanagiile, deși ele veneau după război, după independență, după regat (p. 362 sqq.¹). O măsură mai egală în severitate ori în indulgență ar fi fost de preferit.

Dar nu! D. Damé nu era ținut să fie nici indulgent nici sever cu partidele noastre politice. Autorul unei «Istorie a României contemporane» nu are să judece partidele sau pe oamenii noștri politici, chiar cînd el ar fi mai calificat decît d. Damé să o facă. Aceasta mai ales în cazul cînd «Istoria» este menită să facă cunoscută străinătăței viața țării noastre în ultimul secol. Insistînd apoi, așa cum face d. Damé, asupra luptelor și asupra mijloacelor, nu în totdeauna recomandabile, întrebunțate în aceste lupte de partidele politice din România, autorul unei asemenea istorii, conștient sau nu, riscă să dea cititorilor săi o cunoștință falsă despre întreaga noastră istorie contemporană. Nu aceste lupte constituie adevărata noastră istorie, căci nu în a asalta puterea și a o păstra apoi morțiș și-au petrecut oamenii noștri politici întreaga lor activitate. Despre aceasta însuși d. Damé aduce cea mai bună dovadă, cînd, după ce a înșirat în lucrarea d-sale numai povestirea acelor lupte sterile, sfirșește prin a constata acel «essor prodigieux», ce-l mulțumește atît de mult în calitate de «ami des Roumains» și din care a tras atît profit în calitate de Român naturalizat.

D. Damé nu observă această contradicție. Cum însă ea e păgubitoare chiar tendințelor cu care văzurăm că d sa a scris istoria internă a României contemporane, rămîne de căutat cauza ei aîurea decît în aceste tendințe, și prin urmare de cercetat cartea d-sale dintr'un alt punct de vedere, care va fi și ultimul.

¹) O expunere clară a modului cum opoziția trebuia să înțeleagă cesțiunea apanagiilor se poate vedea în discursurile ținute cu această ocaziune în Cameră de d. Maiorescu, d-sa însuși membru al opoziției: T. Maiorescu, *Discursuri parlamentare*, III, p. 302 sqq.

IV.

Am văzut pînă aci că d. Damé nu a vrut să scrie o istorie imparțială și științifică a Romîniei contimporane. Ne mai rămîne a arăta că și de ar fi vrut, d-sa nici nu știa, nici nu putea să o facă.

Într'adevăr, o istorie a Romîniei contimporane, mai ales adresîndu-se străinilor, trebuia să arate cititorilor săi fazele prin care a trecut această țară, greutățile ce ea a trebuit să învingă și modul cum le-a învins, pentru ca să ajungă dela acea «mentalité inférieure», afirmată de d. Damé (p. 43), la acel «essor prodigieux», constatat tot de d. Damé; progresele pe terenul politic, cultural, economic, etc., a căror realizare a făcut din cele două principate dela începutul secolului al XIX-lea, mici și neînsemnate teritorii de compensațiune pentru puterile limitrofe, regatul Romîniei de azi.

Față de liniile mari prin care s'a manifestat mersul Romîniei către civilizațiune și a căror relevare se impune istoricului competent, cestiunile de partide și persoane, succesiunile de ministere, ș. a. m. d., rămîn pe un plan secundar, chîiar într'o lucrare de mai multe volume, în care autorul s'ar putea coborî în amănunte ¹⁾. Într'o lucrare însă, care vrea să îmbrățișeze

¹⁾ Aceasta chîiar în cazul cînd aceste schimbări de ministere ar fi exact expuse, cum nu e cazul d-lui Damé. Cartea d-sale nu e lipsită de greșeli nici în această privință, cu toate că, pe lângă *Monitorul oficial*, ce autorul pretinde a fi consultat, d-sa avea la îndemină lucrarea intitulată *Treizeci de ani de domnie a regelui Carol I*, unde putea găsi aceste amănunte, precum și alte lucruri bune, indicate precis. În acest caz d. Damé nu ar fi spus că la remanierea cabinetului din ¹⁶/₂₃ Noembrie 1890, d. Marghiloman «*passé du ministère de la Justice à celui des Domaines*» (p. 382, nota 1), cînd tot d-sa spusese (p. 380, n.) că în ministerul precedent d. Marghiloman avea portofoliul *Lucrărilor publice*. (Cf. *Treizeci de ani*, II, pag. 224, 262). Și nu ar fi spus nici că în ministerul din ¹⁸/₃₀ Decembrie 1891 erau doi miniștri de Justiție: Al. Lahovary și Al. Marghiloman și nici unul de Externe (p. 383, n. 3). Și nu ar fi pus nici pe J. Brătianu ministru de Finance înainte ca acesta să se fi întors din Paris, unde se dusese după demisiunea sa (p. 185, n. 1). Și nu ar fi socotit pe d. Al. Marghiloman în ace-

într'un spațiu mai restrîns întreaga noastră istorie contimporană, toate aceste cestiuni de persoane sau partide nu-și aū locul, mai ales cînd expunerea lor amănunțită ar fi de natură de a altera însuși caracterul acestei istorii, cum e cazul istoriei d-lui Damé. Rivalitățile de partide, schimbările dese de ministere nu aū împiedicat propășirea Romîniei. Ele nu fac prin urmare parte intimă din istoria acestei țări.

Afară de aceasta cartea d-lui Damé se adresează străinilor. Era natural ca autorul să se întrebe dacă pe aceștia îi putea interesa să știe cum s'a purtat în anumite împrejurări cutare om politic romîn, al cărui nume dînșii îl aud poate pentru prima oară, ori felul de opozițiune sau mijloacele de a ajunge la putere întrebunțate de partidele noastre.

Fără îndoială cî în locul acestor cancanuri istorice, bune numai pentru a alimenta polemica gazetelor de partid, străinilor le-ar fi fost de un real folos să găsească expuse diferitele faze prin care a trecut statul romîn pînă a ajunge în starea lui de astăzi. Cum în principatele vasale ale imperiului otoman, cu organizarea lor politică și socială de provincii orientale, cu felul lor de trai și de gîndire aproape asiatice, așa cum ele se arătau călătorilor străini pe la finele veacului al XVIII-lea și începutul celui următor, încep să se introducă idei noi, idei pe care d. Damé le putea vedea în proiectul de constituție reclamată de boerii moldoveni odată cu restabilirea domniilor pămîntene¹⁾. Cum apoi curentul ideilor noi, împrumutate culturii occidentale, crește mereu și cu repeziciune pînă a transforma, în mai puțin de un secol, principatele de altă dată în regatul Romîniei de azi.

Istoria acestei transformări, în care legătura strînsă dintre

lași timp și junimist (p. 364, n. 2) și liberal (p. 365 : «parmi les nouveaux députés se trouvait toute une pléiade de jeunes gens, arrivés récemment de Paris, . . . qui devaient, par l'habileté de leur parole, relever le prestige des *majorités libérales* . . . Parmi ces jeunes gens, nous citerons : MM. C. Disescu, Také Ionescu, *Al. Marghiloman*»).

¹⁾ A. D. Xenopol, *Primul proiect de constituțiune a Moldovei din 1822*, București 1898.

diferitele ei manifestări ca și dintre acestea și cauzele ce le-au provocat să poată fi urmărite pas cu pas, constituia adevărata istorie a României contemporane. Scriind-o, d. Damé nu numai că da cititorilor săi o lucrare care să-î poată interesa, dar găsea și ocaziunea de a se achita într'un mod mai onorabil față de partidul conservator. Arătînd partea ce acest partid a luat la crearea României contemporane, d-sa și-ar fi manifestat recunoștința cu mai mult tact, decît vorbind, chiar cu pledarea circumstanțelor atenuante, despre purtarea avută de opozițiunea conservatoare față de intrarea României în sfera politicei puterilor centrale, față de fortificații, ori în cestiunea apanagiilor. Din nefericire pentru d. Damé, punctul de vedere ce d-sa și-a ales pentru a scrie istoria României contemporane, acela al luptelor de partide, l-a nevoit să vorbească despre aceste incidente neplăcute și să neglijeze punerea în evidență a celei d'întîi.

Dar, pentru a scrie o istorie științifică a României contemporane se cerea un autor care să nu se mulțumească numai cu o înșirare seacă a fenomenelor politice celor mai aparente în istoria unui popor modern: luptele partidelor pentru obținerea saă pentru păstrarea puterii, iar d. Damé pare din lucrarea sa cu totul nepregătit pentru altceva.

Din mulțimea evenimentelor, nedeslușite încă în cauzele și efectele lor, așa cum ele se prezintă contemporanilor, a deosebi pe cele ce au avut o reală influență asupra mersului societăței ori al statului de celelalte; a stabili natura și adîncimea acestei influențe; a pune evenimentele în legătură cu cauzele lor ca și cu efectele la care ele au dat naștere; a încerca o clasificare a acestor evenimente pentru a le putea fixa locul lor în istoria țării, erau operațiuni prea grele pentru... umerii d-lui Damé, admițînd chiar că d-sa, întocmindu și istoria, s'ar fi gîndit la ele.

Lucrarea nu era deci tocmai ușoară. Cu atît mai comod s'a părut autorului să înceapă prin o schițare a stărei Principatelor la începutul veacului, cunoscutul tablou negru încercat și de alții înaintea d-sale, după modelul cum Taine a zugră-

vit Franța vechilui regim și la care d. Damé a adăogat de la dînsul numai cîteva eresii istorice, ce le vom vedea mai jos. După aceea să treacă la binefacerile protectoratului rusec, zugerăvite, pentru contrast bine înțeles, într'o dulce culoare rozalbă — mult roz și mult alb¹⁾ — pînă să apuce în fine, pentru partea de unde istoria d-lui Xenopol încetează, fi-rul salvator de care să se călăuzească în tot restul povestirei : succesiunea ministerelor și luptele partidelor pentru putere²⁾.

D-lui Damé nu-î lipsesc însă numai ideile generale ori puțința de a sintetiza o serie de cunoștinți istorice, de a grupa metodic evenimentele, prezintîndu-le în ordinea lor necesară și din punctul de vedere al cauzelor și efectelor lor. D-lui Damé îi lipsesc și calități mai modeste ca ordonarea ideilor și o argumentare susținută. Două exemple ne vor convinge și despre aceasta.

Este vorba de suprimarea gratuităței învățămîntului secundar de către Vodă Bibescu. D. Damé, convins despre dreptatea acestei măsuri, pledează :

On oublie que les pays roumains n'étaient pas encore sortis de l'état de mentalité inférieure et d'anarchie où les avait plongés un siècle de despotisme turc et d'administration fanariote (p. 43).

¹⁾ În ardoarea sa de neofit d. Damé pledează (p. 16 sq.) pentru binefacerile Regulamentului organic chiar contra d-lui Xenopol, căruia în altă parte (p. 94) îi recunoaște totuși «cette impartialité qui fait le mérite de son histoire». În această privință este interesant a se compara capitolele respective din istoria d-lui Xenopol, (VI, p. 96 sqq.) cu prescurtarea la care le supune d. Damé (p. 14 sqq.), prescurtare din care este cu îngrijire scos tot ce ar suna neplăcut pentru politica rusească în Principate.

²⁾ Cu tote acestea d. Damé nici nu se întreabă măcar de cînd cele două partide, numite mai tîrziu liberali și conservatori, au început să se diferențieze, cu toate că, dacă ar fi cunoscut mai bine literatura subiectului, ar fi găsit această cestiune discutată pe larg. Vezi N. Iorga în Hurmuzaki, *Documente* X, p. LXVI sqq. Cf. Xenopol, *Primul proiect de constituțiune a Moldovei din 1822*. Originile partidului conservator și ale celui liberal, București 1898, — V. și Kogălniceanu, *Desrobirea Țiganilor*, București, 1891, p. 40, ș. a.

De unde urmează că suprimarea gratuității învățămîntului secundar era cea mai potrivită măsură pentru a face să înceteze această stare de «mentalitate inferioară».

Dar d. Damé continuă, crezînd că își urmărește firul raționamentului:

Quand les historiens parlent des événements qui se sont écoulés entre 1828 et 1848, on croirait qu'il ne s'agit pas de deux petites provinces, à peine arrachées à la plus inhumaine exploitation qu'on ait vue en Europe, où rien de ce qui constitue la civilisation n'existait plus, où les idées de patrie, de justice, de droit et de liberté étaient inconnues, où l'habitant n'était sûr ni de sa fortune ni de sa vie, où les boïars petits et grands ne songeaient qu'à s'enrichir, où l'on vivait dans la terreur de voir apparaître les troupes de suzerain qui, sous prétexte de rétablir l'ordre, tuaient, volaient, pillaient, incendiaient. Cet état de choses dura jusqu'en 1828. *Alors les Principautés respirèrent un peu à l'abri de l'occupation des armées russes*, qui ne quittèrent le pays qu'en 1832. Et l'on nous parle sérieusement de protestations qui se seraient produites en 1834, contre une atteinte à l'autonomie, contre l'immixtion des consuls de Russie, *contre certaines mesures prises pour garantir le maintien de l'ordre*, etc. etc.

Iată de ce suprimarea gratuității învățămîntului era o măsură dreaptă.

Voilà justement ce qui fait que votre fille est muette ¹⁾.

Un alt exemplu. E vorba ca d. Damé să demonstreze că Ion Brătianu nu a fost nicî odată liberal:

Du reste il n'avait jamais été libéral. Républicain, sous l'influence de Rosetti, il n'avait vu dans les doctrines jacobines qu'un moyen d'arriver. En 1854, lorsqu'il comparut devant la justice française sous l'inculpation d'avoir pris part à un complot contre la vie de l'empereur, ses allures de boïar exilé firent dire à son avocat, M. Jules Favre: «Que cherche ce noble Valaque parmi cette tourbe infime?» et il désignait du geste les ouvriers qui avaient été arrêtés en même temps que son client. *Cette parole imprudente fit bondir les pauvres diables qui se sacrifiaient pour ne pas laisser soupçonner les véritables auteurs du complot, républicains de haute volée qui ne tenaient nullement à goûter les douceurs de la déportation ou de l'exil. On eut toutes les peines du monde à les calmer, et, si nous ne nous trompons, c'est un de plus jeunes accusés, M. A. Runc, aujourd'hui sénateur, qui s'entremet pour que Jules Favre retirât sa phrase malencontreuse. Devenu ministre, J. Bratiano...* (p. 366).

¹⁾ Molière, *Le Médecin malgré lui*, act. II, sc. IV.

Întru cît «une phrase malencontreuse», asvirlită într'o pledoarie de Jules Favre și care a stîrnit indignarea unor lucrători; întru cît adevărații autori ai complotului, — în care observăm în treacăt că Brătianu era pe nedrept implicat, dovadă achitarea lui ¹⁾, — erau nu lucrătorii arestați ci «les républicains de haute volée, qui etc.»; întru cît intervenția lui A. Ranc, «si nous ne nous trompons», pentru a calma incidentul, întru cît toate acestea pot dovedi dacă Brătianu a fost sau nu liberal? Logica d-lui Damé singură ne-ar putea răspunde.

D-lui Damé însă nu-î lipsește numai puțința de a-și sintetiza cunoștințele orî de a urmări logic un raționament, dar d-sa ignorează însăși istoria țării pe care voește a o face altora cunoscută. Iar, judecînd după felul cum d-sa arată mersul evenimentelor și interpretarea ce dă politiceî marilor puterî în răsboiul Crimeeî, la Congresul din Paris și față de Principate, se pare că nici istoria universală nu îi e mai familiară.

¹⁾ Taxile Delord, *Histoire du second empire*, Paris 1870, t. II, p. 84. — Brătianu a fost condamnat într'un alt proces, posterior, ca membrul unei societăți secrete, ceea ce era oprit de legile franceze de pe timpul imperiului al doilea (T. Delord, *op. cit.* p. 86). Aceasta nu împiedică totuși pe d. Damé de a repeta și în altă parte că Brătianu a fost condamnat «pour avoir organisé l'attentat de l'Opéra Comique contre l'empereur Napoléon III» (p. 80 n.). Antipatia d-lui Damé pentru memoria lui I. Brătianu se manifestă însă prin alterări de texte mai evidente. Astfel, vorbind de consiliul de răsboiî prezidat de Principele Carol (^{19/31} August 1877), la care au luat parte mai mulți ofițerî superiori și I. Brătianu, președintele consiliului, d-l Damé zice că: «Tous se prononcent pour un ajournement; le commandant J. Lahovary seul est d'avis que toute l'armée passe immédiatement le Danube. Le prince n'hésite pas un instant; il se range à l'avis de l'officier qui a le grade le moins élevé et donne l'ordre à son armée de passer en Bulgarie» (p. 291). În izvorul de unde a luat d-l Damé această știre se spune limpede că Brătianu a fost de asemenea pentru trecerea Dunărei. Iată propriile cuvinte ale acestui izvor pe care le cităm în traducerea franceză utilizată de d-l Damé: «Tous, à l'exception du dernier (J. Lahovary) qui se prononce pour un passage rapide du Danube, et de Jean Bratiano (und ausser J. Bratianu), préconisent, pour différents motifs un ajournement de cette mesure... (Notes sur la vie du roi Charles, III, p. 136; Aus dem Leben, III, p. 243. Cf. Maiorescu, *Discursuri parlamentare*, II, p. 88).

Întru cît privește istoria Romîniei, am văzut mai sus cunoștințele d-lui Damé despre trecutul Basarabiei, pe care la 1812 Rusia ar fi reluat-o Moldovei¹⁾. Cum însă ignoranța publicistului franco-romîn asupra acestei cestiuni, ca și asupra rolului Rusiei față de Unire, ca și asupra politicei lui Cavour la 1860, se potrivește foarte bine cu tendințele necesitate de noile sale simpatii internaționale, ne mărginim numai a le aminti.

Sînt însă erori istorice pe care d. Damé la comite fără de nici o utilitate practică, și care nu sînt justificate nici prin simpatiile vechi sau noi ale autorului pentru unele națiuni sau guverne. Din cauza lipsei de spațiu vom alege fărășii numai două specimene, — ca altă dată Noe în corabia sa²⁾.

La începutul istoriei d-sale, vorbind de situațiunea țărilor romîne *inainte de Fanarioșii*, d. Damé afirmă că:

Les princes étant élus pour sept ans par les boïars, ceux-ci fomentaient d'incessantes intrigues contre le prince régnant, appelant l'étranger pour le renverser, faisant à tout moment intervenir la Turquie dans les affaires intérieures des Principautés, jusqu'au jour où la Porte remplaça les princes indigènes par des Grecs du Fanar... (p. 2).

În timpul domniilor naționale, voievozii romîni aleși de către boeri țarei pe termen de șapte ani!

Maî departe, vorbind de convențiunea din St.-Petersburg (17/29 Ianuarie 1834), d. Damé adaogă:

La Turquie y reconnaît formellement le Règlement organique et admet que, pour cette fois seulement, les hospodars de Valachie et de Moldavie seront non pas élus a vie, mais *nommés pour sept ans* par la Porte, de concert avec la Russie (p. 20).

Două afirmațiuni, două greșeli. Prima însă e așa de enormă

¹⁾ Cf. în această privință pe lîngă paragrafele citate mai sus, și p. 55: «La Russie, qui avait repris la Bessarabie».

²⁾ Alte cîteva maî mărunte s'au putut vedea în cursul acestei recensuni, cum e data întrevederii dela Stuttgart, ziua participării la Congres a plenipotențiarilor Sardiniei, ș. a. Vezî și afirmarea greșită că Thouvenel a înlocuit în ambasada dela Constantinopole pe M. de La Cour (p. 93 n.), cînd se știe că predecesorul imediat al lui Th. a fost generalul Baraguey d'Hilliers (Thouvenel, *Nicolas I-er et Napoléon III*, p. 225 et pass.).

că discutarea ei aici ar părea puțin serioasă. Cel d'întîu manual elementar de istoria Romînilor, primul absolvent a patru clase primare ar fi putut lămuri pe d. Damé asupra acestei cestiuni, că adică, înainte de 1802, decî chiar pe timpul domniilor fanariote, Domniî Principatelor romîne nu se numeau pe termen limitat.

Numirea Domnilor pe șapte anî este pentru prima oară stipulată în firmanul din 1802¹⁾, lucru ce d. Damé îl putea afla din istoria d-luî Xenopol des citată de d-sa²⁾.

În convențiunea dela Akerman (25 Septembre/7 Octobre 1826) limitarea domniilor este menținută³⁾, lucru cunoscut și d-luî Damé (p. 5). Din potrivă, în tratatul dela Adrianopol (2/14 Septembre 1829) durata domniilor este pe viață⁴⁾. Aceasta iar o știe și d. Damé (p. 8). Ceea ce d-sa însă nu știe este cînd s'a restabilit limitarea domniilor la șapte anî, crezînd că aceasta s'a făcut prin tratatul ruso-turc dela St.-Petersburg (18/29 Ianuarie 1834). O simplă citire a acestuî tratat putea spune d-luî Damé că se înșeală, tratatul stipulînd că numai pentru acea dată Domniî țărilor romîne să fie *numiți* de curțile suzerană și protectoare, rămîniînd ca domniî următorî să fie *aleși* de țară. De vre-o limitare a aniilor de domnie nu există nici aluziune măcar în acest tratat :

Après la reconnaissance formelle de la Constitution, les hospodars de Valachie et de Moldavie *seront nommés*, mais pour cette fois-ci, et comme un cas particulier,

1) Sturdza, *Acte și documente*, I, p. 260: «*Désormais le temps de la gestion des hospodars est fixé à sept années complètes, à compter du jour de leur nomination. — Cf. și hatîșerifele Moldovei (Uricarul, III, p. 199; Hurmuzaki, Doc. Supl. I, 2, p. 263; Sturdza, I, p. 274) și Valachiei (Papiu Ilarian, Tesaur de monumente istorice, II, p. 313; Sturdza, I, p. 286).*

2) Xenopol, *Istoria Romînilor*, V, p. 347.

3) Sturdza, I, p. 315: «*La durée de l'administration des hospodars restera toujours fixée, comme par le passé, à sept années complètes et entières à dater du jour de leur nomination, et ils ne pourront être destitués avant ce terme.*

4) Sturdza, I, p. 326: «*La durée du gouvernement des hospodars ne serait plus bornée à sept ans, comme par le passé, mais qu'ils seraient dorénavant investis de cette dignité à vie.*

de la manière qui a été convenue, il y a quelque temps, entre les deux puissances contractantes et ils commenceront à gouverner les deux provinces conformément à la Constitution, laquelle est une suite des stipulations dont il a été parlé plus haut.¹⁾

«*Seront nommés*» pentru d. Damé însemnează : «*seront nommés pour sept ans*». Această nouă și inutilă inexactitate d. Damé ar fi evitat-o îarăși consultînd istoria d-lui Xenopol²⁾, dacă citirea izvoarelor îi inspiră atîta aversiune. Și mai putea vedea d. Damé că se înșeală chîr numai dacă ar fi numărat anii de domnie ai ambilor hospodari, care trec peste termenul pentru care d. Damé afirmă că a fost numiți: Alexandru Ghica domnind între 1834-1842, iar Mihaî Sturdza și mai mult, 1834-1849³⁾. Neînțelegere saă ușurință, ori care ar fi cauza erorii d-lui Damé, ea nu rămîne mai puțin caracteristică, arătînd cît de nepregătît era d-sa a face cunoscută străinilor istoria romînească.

Inexactă este și o altă afirmațiune a d-lui Damé despre «Înalțul Cler», care în țările romîne s'ar fi recrutat sub Fanarioți: «*exclusivement* parmi les moines grecs qui administraient les immenses domaines des couvents dédiés aux Saints-Lieux» (p. 11). Și este inexactă nu numai vorbind de biserica Moldovei, unde, în tot secolul al XVIII-lea și începutul celui următor, abia s'aă putut strecura doi prelați greci: Mitropolitul Nikifor (1729) și episcopul Iacob al Romanului (1786)⁴⁾, dar chîr pentru

¹⁾ Sturdza, I p. 338.

²⁾ *Istoria Romînilor*, VI, p. 134.

³⁾ Termenul de șapte ani pentru domniile hospodarilor romîni a fost restabilit prin convențiunea dela Baltă-Liman (19 Aprilie/1 Mai 1849), cînd aă fost numiți Barbu Știrbei în Țara Romînească și Grigore Ghica în Moldova : «*Pour cette fois également, les deux ne seraient nommés que pour sept ans*» (Sturdza, I, p. 359). Și într'adevăr că după împlinirea acestui termen (1849-1856), Domnii aă fost scoși, cu toate că, distrugînd ori-ce convențiune ruso-turcă anterioară, congresul din Paris numai era ținut să aplice această dispoziție a convențiunei dela Baltă-Liman. Cf. Thouvenel, *Trois années*, p. 15.

⁴⁾ V. cartea de blestem a Sinodului Moldovei contra numirei streinilor în Țerachia bisericeii sale (1 Ianuarie 1752/7260), în: C. Erbiceanu, *Istoria Mitropoliei Moldovei și Sucevei*, București 1888, p. 24 sqq; *Uricariul*, II, p. 236 sqq. — Cf. Melchisedec, *Cronica Romanului*, București 1875, II, p. 115 sq; V. A. Urechfa, *Istoria Romînilor*, București 1891, I, p. 232 sqq.

Țara Românească, unde numărul mitropoliților și episcopilor străini a fost într'adevăr mai mare, dar nu «exclusivement» compus din Greci.

Dar poate că nu e drept a pretinde d-lui Damé să cunoască istoria bisericeii noastre. De aceea vom trece la o altă eroare, care fiind privitoare la istoria contimporană, ridică d-lui Damé ori-ce scuză.

Această eroare, saū mai bine acest grup de erori îl comite d. Damé afirmînd că Principele Al. Ghica a dizolvat Adunarea ce refuzase să modifice Regulamentul organic în sensul vedurilor Rusiei:

Le prince Ghica, qui avait secrètement encouragé la résistance des députés, ne sut pas les défendre contre le baron de Ruckmann, qui exigeait que l'Assemblée fût dissoute. Il demanda un firman de dissolution à la Porte, qui s'empessa de l'accorder. La nouvelle Assemblée fût l'image de celle qui venait d'être dissoute mais animée des sentiments plus manifestement hostiles (p. 23).

Cinci rîndurî, șase erori.

Baronul de Ruckmann nu a cerut lui Al. Ghica dizolvarea Adunărei. A țresa lui s'a publicat în mai multe rîndurî ¹⁾. Era dar ușor ca d. Damé să se asigure despre aceasta. Una!

Alexandru Ghica, la rîndu-î, nu a cerut Porței nici un firman de dizolvare. O asemenea cerere nu există. Două!

Și nu a cerut acel firman pentru că nici nu avea nevoie de el dacă ar fi vrut să dizolve Adunarea. Regulamentul organic da Principelui acest drept ²⁾. Trei!

Poarta nu s'a grăbit să acorde lui Al. Ghica firmanul de dizolvare pe care acesta nu-l ceruse și nici nu i-a impus un firman cu un asemenea cuprins. Patru!

Adunarea nu a fost dizolvată. Prin Ofisul domnesc din 21 Iulie 1837 se declară numai sesiunea închisă, «vremea

¹⁾ Colson, *op. cit.* p. 94-97; Ubicini, *op. cit.*, p. 151-152, *Uricarul* XII, p. 159-161; Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, X, p. 482-483. Cf. Vaillant, II, p. 387-388.

²⁾ *Regul. org.* art. 56: «In cas de nesupunere saū de dezordine gravă între membri Adunărei generale ordinare, *hospodarul o dizolvă* și va fi ținut de îndată a face raportul său către Inalta Poartă și către Curtea protegiutoare, cerînd încuviințarea de a putea convoca o altă Adunare».

fiind înaintată». Și e de mirare cum un vechiul gazetar ca d. Damé a putut confunda închiderea sesiunii cu dizolvarea Adunării. Cincî!

Adunarea nefiind dizolvată, bine înțeles că nu s'au făcut noi alegeri. La înapoierea baronului Ruckmann dela Constantinopol cu firmanul Porței prin care se impunea revizuirea Regulamentului, aceeași Adunare a fost convocată. Șase!

Șase erori în cincî rînduri! Este adevărat că nu toate paginile istoriei d-lui Damé, în număr de 451, sînt așa de bogate ¹⁾.

V

«Istoria» d-lui Damé cuprinde cincî cărți, avînd fiecare parte cîte o bibliografie de scrierile «de consultat», împărțite în cărți romînești și cărți franțuzești. Acest sistem, practic entru istoria țărilor cu o bogată literatură istorică, devine cu totul neîndestulător pentru istoria contimporană a Romîniei, din cauza lipsei de monografii în care diferitele evenimente petrecute să fie cercetate în mod critic. Îndicarea simplă și în bloc a colecțiunilor de ziare sau de acte diplomatice, ca și a broșurilor ocazionale politice, nu poate motiva aprecierea autorului, în bine sau în rău, asupra unor evenimente, partide sau oameni politici.

Afară de aceasta, citînd anume textele pe care aprecierea este întemeiată, autorul dă, prin aceasta, cititorilor săi mijlocul de a se asigura dacă acele texte sînt într'adevăr citite de autor sau numai citate la bibliografie. Și vom vedea că cititorul d-lui Damé are foarte multe cuvinte să se îndoască în privința aceasta.

¹⁾ Ca erori mai mărunte cităm că *Al. Ghica* (în loc de *Grigore Ghica*) a fost ucis de Turci la 1777 (p. 10); că *Alexandru Ghica* a fost destituit cînd la 7 Octombre 1842 (p. 23) cînd la 1841 (p. 98 n. 1), pe cînd în realitate el a fost depus la 14/26 Octombre 1842 (Cf. *Gazeta de Transilvania*, 2 Noembre 1842; *Ubcini*, p. 147); că guvernul francez a dat Principatelor severe avertismente prin «le *Livre bleu* de 1863-64» (p. 133), cînd se știe că «*Livre bleu*» (*Blue book*) se numesc cărțile diplomatice ale Angliei, cele franceze fiind cunoscute sub numele de *Livres jaunes*; «*Moniteur officiel*» (p.97) în loc de «*Moniteur universel*» (Cf. *Sturdza, Acte*, II, p. 826); etc. etc.

Cum însă sistemul bibliografiei la finele capitolelor, obicei-nuit la lucrările de vulgarizare, este cel admis în «Biblioteca de istorie contemporană», din care face parte și lucrarea d-lui Damé, ar fi nedrept a insista mai mult asupra neajunsului ce prezintă numita lucrare din această cauză.

Mai regretabil e însă faptul că d. Damé a citat în bibliografiile d-sale numai cărțile scrise în limbile franceză și romină, ca și cum numai în aceste limbă s'aă produs lucrări a căror consultare ar putea folosi pentru cunoașterea istoriei noastre contemporane. Prin aceasta, d. Damé s'a lipsit, pe sine și pe cititorii săi, de cunoștințele ce le-ar fi putut dobîndi utilizînd scrieri ca aceea a lui Bamberg despre «Cestiunea orientală»¹⁾, a lui Beer asupra «Politiceii austriace în Orient»²⁾; lucrările consulilor prusiană Neigebaur³⁾ și Kuch⁴⁾, — incomparabil superioare superficialelor amintiri de călătorie ale lui Hugonnet⁵⁾, pe care totuși d. Damé le citează în două rînduri (p. 262, 324) — lucrarea d-lui Băicoianu despre istoria politiceii noastre vamale⁶⁾, etc.

Dar, din bibliografiile d-lui Damé nu lipsesc numai scrierile germane, ci chîiar unele franceze săă romînești, a

¹⁾ F. Bamberg, *Geschichte der orientalischen Angelegenheit im Zeitraume des Pariser und des Berliner Friedens*, Berlin 1892. [Oncken, *Allgemeine Geschichte*, IV, 5].

²⁾ A. Beer, *Die orientalische Politik Oesterreiches seit 1774*, Prag-Leipzig, 1883.

³⁾ J. F. Neigebaur, *Beschreibung der Moldau und Walachei*, Leipzig 1848; edit. II, Breslau, 1854. — *Idem*, *Donau-Fürstenthümer*; gesammelte Skizzen geschichtlich-statistisch-politischen Inhalts, Breslau 1854.

⁴⁾ C. A. Kuch, *Moldauisch-Walachische Zustände in den Jahren 1828 bis 1843*, Leipzig 1844. — Tradus în romînește de A. C. Cuza în *Convorbiri literare*, XXV.

⁵⁾ Hugonnet, *Six mois en Roumanie*, Paris 1875. — Autorul acestor amintiri recunoaște singur că descrierea ce el face despre România este «la nouvelle description d'un pays dont le souvenir est déjà un peu éloigné de ma pensée».

⁶⁾ Const. I. Baicoianu, *Geschichte der Rumänischen Zollpolitik seit dem 14. Jahrhundert bis 1874*, Stuttgart 1896. [*Münchener Volkswirtschaftliche Studien*, XIV].

căror cunoștință i-ar fi fost de mare folos pentru a-și face despre istoria României contemporane o idee mai completă și mai exactă, de cît acea la care d-sa s'a oprit.

Astfel lipsește marea colecțiune de documente Hurmuzaki, din care patru volume sînt privitoare la istoria contemporană a României¹⁾. Volumul X al acestei colecții, publicat de d. Iorga, are în plus o importantă prefață în care se arată, pe larg și întemeiat pe izvoare, starea reală a țărilor romîne din punctul de vedere economic, politic, social etc. în prima jumătate a secolului XIX²⁾.

Mai lipsesc *Cărțile verzi*, ce cuprind corespondența diplomatică a guvernului român privitoare la războiul din 1877—1878 și la pierderea Basarabiei³⁾, după cum lipsește și corespondența lui Mihail Kogălniceanu privitoare la războiul⁴⁾

¹⁾ *Documente privitoare la istoria Romînilor*. Urmare la colecțiunea lui Eudoxiu de Hurmuzaki, Suplement I, vol. IV (1802—1849); adunate, coordonate și publicate de D. A. Sturdza, D. C. Sturdza și Octavian Lugoșianu, București 1891. — *Idem*, vol. V (1822—1838), publ. de D. A. Sturdza și C. Colescu-Vartic, București 1894. — *Idem*, vol. VI (1827—1849), publ. de D. A. Sturdza și C. Colescu-Vartic, București 1895, 3 vol. în 4°.

²⁾ *Documente privitoare la istoria Romînilor*, culese de Eudoxiu de Hurmuzaki, vol. X (1763—1844), cuprinzînd documente adunate, adnotate și publicate de Neculaș Iorga, București 1897.

³⁾ *Ministeriul Afacerilor străine. Documente oficiale; Neutralitatea Romîniei; Neutralizarea Dunărei; Diverse*, prezentate Reprezențațiunii naționale, Octombrie 1876. București 1876. — *Idem, Documente oficiale: Situațiunea Romînilor în Turcia; Constituțiunea otomană; Garanția neutralității Romîniei; Retrocesiunea Gurilor Dunărei; Independența Romîniei; Reșelul cu Turcia; Violarea Crucii roșii de armatele otomane*, București 1878. — *Idem, Documente oficiale din corespondența diplomatică dela 2 (14) Septembrie 1878 pînă la 17 (29) Iulie 1880*, prezentate Corpurilor legiuitoare în sesiunea anului 1880—1881. București 1880. — *Idem, Documente oficiale din corespondența diplomatică dela 5 (17) Octombrie 1877, pînă la 15 (27) Septembrie 1878*, prezentate Corpurilor legiuitoare în sesiunea anului 1880—1881, București 1880; 4 vol. în 4°.

⁴⁾ *Acte și documente din corespondența diplomatică a lui Mihail Kogălniceanu relative la Războiul independenței Romîniei, 1877—1878*, publicate de Vasile M. Kogălniceanu, I, București 1893.

și la 2 Mai 1864¹⁾); corespondența capilor revoluțiunii de la 1848 publicată de Aricescu²⁾), scrisorile lui Heliade³⁾), discursul d-lui Kogălniceanu despre desrobirea Țiganilor⁴⁾), memoriul d-lui Xenopol citat mai sus⁵⁾), etc. etc.

Dintre scrierile franțuzești constatăm lipsa lucrărilor bibliografice ale d-lui Bengescu⁶⁾). Orî cîte lipsuri ar avea aceste lucrări⁷⁾), ele cuprind totuși, adunate la un loc, un destul de mare număr de scrieri privitoare la Romîni pentru a avea dreptul să figureze într'o bibliografie mai restrînsă cum e cea a d-lui Damé.

Dintre alte lucrări scrise în limba franceză și privitoare la istoria noastră contemporană, care lipsesc la d. Damé cităm: Memoriile Prințului N. Suțu⁸⁾), tezele d-lor : de Monicault, despre tratatul din Paris⁹⁾), Choublier, despre tratatul

¹⁾ *Acte relative la 2 Maiu 1864*, publ. de Vasile M. Kogălniceanu, cu o precuvîntare de Dimitrie A. Sturdza, București 1894.

²⁾ C. D. Aricescu, *Capii revoluțiunii romîne dela 1848 judecați de propriile lor acte*, București 1866. — *Idem*, *Corespondența secretă și acte inedite ale capilor revoluției romîne dela 1848*, București 1874, 3 vol. 8°.

³⁾ Ion Heliade-Rădulescu, *Scrisori din exil*, cu note de N. B. Locusteanu, București 1891.

⁴⁾ M. Kogălniceanu, *Desrobirea Țiganilor; Ștergerea privilegiilor boierești; Emanciparea țăranilor*; București 1891.

⁵⁾ A. D. Xenopol, *Primul proiect de constituție a Moldovei din 1822. Originile partidului conservator și ale celui liberal*, București 1898. — Cf. *Idem*, *Michail Kogălniceanu*, discurs de recepțiune; București 1895.

⁶⁾ G. Bengesco, *Bibliographie franco-roumaine du XIXe siècle*, I, Bruxelles 1895. — *Idem*, *Essai d'une notice bibliographique sur la question d'Orient, Orient européen, 1821—1897*, Bruxelles-Paris, 1897.

⁷⁾ Cf. *Convorbiri literare*, XXIX, n. 9; *Economia Națională*, XXIII, n. 7—9.

⁸⁾ *Mémoires du Prince Nicolas Soutzo, Grand-Logothète de Moldavie, 1798—1871*, publiées par Panayoti Rizos, Vienne, 1899. — Cf. N. Iorga, *Opinions pernicieuses d'un mauvais patriote*, Bucarest 1900, p. 61—150.

⁹⁾ Gaston de Monicault, *La Question d'Orient. Le traité de Paris et ses suites (1856—1871)*, Paris 1898.

din Berlin ¹⁾, Saint-Clair, despre cestiunea Dunărei ²⁾, Moroianu ³⁾, etc. etc.

În fine, pentru cunoașterea cestiunei naționale d. Damé recomandă cititorilor săi pamfletul tendențios al Ungurului A. de Bertha ⁴⁾.

Acestea pentru cărțile care lipsesc. De aci nu urmează însă că numai pe acestea le-a ignorat d. Damé și că toate lucrările citate la bibliografie au și fost consultate de d-sa. Din potrivă pe unele din ele nici nu le-a văzut măcar.

Dovadă: «*Mémoire anonyme sur la Révolution de 1821*», citată de d. Damé printre scrierile franceze (p. 82) deși el este scris în românește ⁵⁾.

Sau: «Barbe Stirbei, *Rapport sur l'état de Valachie en 1832*, dans les *Convorbiri literare*, XXII, p. 738», citat iarăși ca scriere franceză, cu toate că în «*Convorbiri literare*», anul și pagina citată de d. Damé, se află publicată numai traducerea românească a acestui raport, rămas inedit în original ⁶⁾.

Sau: «Zablotski-Desiatovski, *Le Comte Paul Kisseleff et son temps*, Saint-Pétersbourg, 1882», tot scriere «en français» după d. Damé, pe când ea este scrisă în rusește ⁷⁾.

¹⁾ Max. Choublier, *La Question d'Orient depuis le traité de Berlin*; étude d'histoire diplomatique, Paris 1897; — edit. II, Paris 1899.

²⁾ A. de Saint-Clair, *Le Danube*; étude de droit international, Paris 1899.

³⁾ Georges Moroianu, *La Loi agraire de 1864 et l'état du paysan en Roumanie*; Stuttgart, 1898.

⁴⁾ A. de Bertha, *Magyars et Roumains devant l'histoire*, Paris 1899. — Cf. Xenopol, *Magyars et Roumains devant l'histoire*; réponse à M. de Bertha, Paris 1900.

⁵⁾ *Memoriul unui anonim în Revista pentru istorie, archeologie și filologie* a D-lui Gr. G. Tocilescu, II, p. 383 sqq.

⁶⁾ *Raportul lui Barbu Știrbêl către Kisseleff asupra stării Valachiei în a. 1832* (tradus din franțuzește), în *Convorbiri literare*, XXII, n. 9, 10; XXIII, n. 1, 2.

⁷⁾ А. П. Заблоцкий-Десятовский, Графъ П. Д. Киселевъ и его время; материалы для исторіи императоровъ Александра

Necunoscînd dar limba în care ele aũ fost scrise, nu mai încape îndoială că d. Damé nici nu a văzut cărțile de mai sus. Pe altele d-sa le-a putut vedea dar nu le-a deschis, și în orice cas nu le-a consultat serios, dovadă colecțiunea întitulată «Acte și documente relative la istoria renașterii Romîniei».

Această colecțiune e citată de d. Damé de mai multe ori la bibliografie. Nu pare însă să fi fost citită de d-sa nici odată. Am văzut mai sus cum documentele publicate în această colecțiune duc la o concluziune cu totul opusă de cea trasă de d. Damé în privința rolului marilor puteri față de unirea Principatelor. Dar, dacă concluzia d-lui Damé se poate explica și altfel decît prin ignorarea textelor protivnice tezei sale, rămîn și alte dovezi că d-sa nu cunoaște nici coprinsul acestei colecții, cu atît mai puțin să o fi consultat.

Astfel d-sa, vorbind de diferitele tratate ruso-turcești, citează (p. 2, 3) pe cel dela Kuciuk Kaïnargi (1774), Iași (1792) și București (1812) după Wilkinson (*Tableau historique et politique de la Moldavie et de la Valachie*), convențiunea dela Akerman (1826) după o colecțiune ce nu există: «Dupont et Rousset, *Recueil des principaux traités*» (p. 5), și (p. 7) tratatul dela Adrianopol (1829) după C.-L. Lesur (*Annuaire historique universel*).

Toate aceste tratate, publicate după textele cele mai autentice, sînt cuprinse în vol. I din «Acte și documente», unde le putea găsi și d. Damé dacă deschidea această colecție pe care o citează de mai multe ori și la care trimițînd pe cititorii săi le-ar fi cruțat acestora timpul de a căuta și pe Lesur și pe Wilkinson și pe «Dupont et Rousset», pe care nu-î va găsi nimeni nici odată, fiindcă nu există.

Și tot în «Acte și documente» se află reproduse (II,

I, Николая I и Александра II, St.-Petersburg 1882, 4 vol. în 8°. — D. Damé putea trimite mai bine la rezumatul în romînește al acestei lucrări făcut de A. Papadopol-Calimah, *Generalul Kisseleff în Moldova și Țara Romînească* (1829—1834), după documente rusești, București 1887.

856 sqq.; III, 13 sqq.) broșurile lui I. Brătianu (*Mémoire sur l'empire d'Autriche dans la guerre d'Orient*) și B. Boerescu (*La Roumanie après le traité de Paris*), astfel că nu mai era nevoie de a le cita separat, cum face d. Damé (p. 83, 158) ignorînd cuprinsul «Actelor și documentelor».

Ni se va obiecta poate că dacă d. Damé nu a consultat «Actele și documentele» deși le citează, în schimb d-sa a consultat alte lucrări și colecțiuni ca Wilkinson, Lesur sau misteriosul «Dupont et Rousset». Cititorul însă să se asigure: D. Damé nu a cunoscut nici una din lucrările acestea, citațele le-a luat pur și simplu din scrierea prințului Bibescu: *Le Règne de Bibesco*, în care sînt reproduse tratatele citate de d. Damé. Și d. Damé copiază din cartea Pr. Bibescu titlurile colecțiilor vorbă cu vorbă, păstrînd chiar erorile de tipar ale Prințului său scăpările sale de condei, ceea ce constituie dovada acesteia pieri.

Exemple: D. Damé (p. 2, n. 1) trimete pentru textul complet al tratatului dela Kuciuk-Kaïnargi la Wilkinson, p. 214, pe cînd aci tratatul se află publicat la p. 182. Cauza e că în Bibescu (I, 394) se citează într'adevăr pagina 214, dar acolo e vorba nu de textul tratatului propriu zis, ci de un articol separat adăogat la tratatul din 1774.

Unde cazul devine mai vesel e cînd d. Damé, necunoscînd nici măcar din nume titlurile marilor colecțiuni de acte diplomatice, — ceea ce nu l-a împiedicat să scrie o istorie contemporană, — reproduce cu seninătate de suflet pînă și erorile cărței pe care o copiază. Astfel, în cartea Pr. Bibescu, convențiunea dela Akerman este citată (I, 415, n. 1; 423) după un pretins «*Recueil des principaux traités* de M.M. Dupont et Rousset, imprimée à Goettingue dans la librairie de Dieterich, 1882, tome X, années 1822—1826».

Acest citat la d. Damé devine (p. 5 n.): «Voir Dupont et Rousset, *Recueil des principaux traités* (Goettingue 1828), t. X, années 1822—1826».

Este adevărat că numele *Dupont* este foarte răspîndit printre Francezii. Cu toate acestea nu există nici unul pe care

să-l cheme astfel și să fie autorul vre-unui *Recueil des principaux traités*.

Prințul Bibescu ca și d. Damé se înșeală. Prințul Bibescu a consultat saū i s'a dat indicația unui «*Recueil des principaux traités*» în care ar fi publicată convenția dela Akerman. Acest «*Recueil*» însă nu era de Dupont et Rousset și nici convențiunea nu e publicată în tom. X. D. Damé, dacă ar fi deschis «*Actele și documentele*» ar fi găsit (I, 310), titlul exact al aceluī «*Recueil*», care e prea cunoscuta colecțiune a lui Martens :

Nouveau recueil de traités d'alliance, de paix etc. depuis 1808 jusqu'à nos jours ; par Geo. Fréd. de Martens, Tome VI, Goettingue 1828, p. 1053—1065.

Confusiunea izvorului direct al d-lui Damé provine de acolo că această colecțiune poartă ca *faux-titre* următoarele cuvinte :

Supplément au Recueil des principaux traités d'alliance, de paix, etc. depuis 1761 jusqu'à présent, précédé de traités du XVIII-e siècle antérieures à cette époque et qui ne se trouve pas dans le Corps universel diplomatique de Mrs. Dumont et Rousset et autrs recueils généraux des traités ; par George Frédéric de Martens, etc.

Prin urmare o carte ce cuprinde tratate care lipsesc din colecția lui Dumont și Rousset, pentru d. Damé, ca și pentru izvorul d-sale, însemnează că e făcută de *Dupont și Rousset* !¹⁾

Cu modul acesta d. Damé putea să-și îmbogățească la infinit bibliografiile sale și poate că printre cititorii

¹⁾ Colecțiunile lui Dumont și Rousset, de asemenea foarte cunoscute celor ce se îndeletnicesc cu cercetările istorice, necunoscute însă d-lui Damé, poartă titlurile :

J. Du Mont, *Corps universel et diplomatique du droit des gens*, contenant un recueil des traités d'alliance, de paix, etc. faits en Europe depuis le règne de Charlemagne jusques à présent. Amsterdam 1726, 8 vol. în fol.

Rousset, *Supplément au Corps diplomatique du droit des gens*, contenant un recueil des traités d'alliance, de paix etc. qui ont échapé aus premieres recherches de Mr. Du Mont. Amsterdam, La Haye 1739, 3 vol. în fol.

săi, — desigur nu printre cei din occident, — s'ar fi găsit cineva ca să admire această bogăție.

Ce rămîne dar istoriei d-lui Damé? Greșelile de tipar ¹⁾ și stilul sec al puțin interesantei sale povestiri. Rarele încercări ale autorului de a-și varia stilul, avânturile polemice, schițările de tablouri sau portrete, dubioase ca tendințe și ca execuție ²⁾, dau efectul unor cromolitografii eftine atirnite la distanțe mari de un lung perete cenușiu.

Și cît de frumoasă ar fi apărut istoria Romîniei contemporane sub condeiful unui scriitor de talent, pătruns de subiectul său! Ce mărețe s'ar fi arătat unui asemenea istoric luptele acestei țărișoare, — înconjurată de vecini puternici ce voiaș a o cucerii, — pentru a-și păstra individualitatea! De cîtă simpatie, de cîtă iubire n'ar fi fost cuprins un străin, un filoromîn, un Romîn naturalizat, povestind fazele acestor lupte, deșteptarea unei națiuni, ce tinde a-și cucerii un loc în cultura europeană ³⁾. Și cît de atrăgătoare erau aceste lupte

¹⁾ Cf. *Plevna* în loc de *Puebla* (p. 394, n. 1 : Pr. Bibescu... se distingua au siège de Plevna), *Nyctephéo* în loc de *Néophyt* (p. 68), Gélescou (p. 64), Gheran (p. 380 n.), Esascou (p. 382 n.), ș. a. — Cf. p. 224 n. Radu Mihaï «Ministre des Travaux publics (1885-1886) et de l'Intérieur (1885-1888)» ; și p. 364 n.

²⁾ V. necrologul lui Ion Brătianu (p. 382).

³⁾ Ca exemple de ce material istoric se oferea unui istoric talentat și conștiincios, cităm două fragmente din corespondența baronului de Talleyrand-Périgord asupra stăreii spiritelor în Moldova pe timpul Unirei : «Je viens d'arriver à Iassy après avoir traversé la Moldavie aux cris de Vive l'Empereur, Vive la France, Vive l'Union. A Bakéo où plus de 3000 personnes sont venues à ma rencontre, les chevaux ont été dételés de ma voiture qui a été trainée à bras jusqu'à ma maison. A Roman, à Iassy, et sur toute la route, la réception a été des plus chaleureuses.» (Talleyrand - c. Wajewski, 18 Aprile 1857; Sturdza, *Acte*, IV, 359). «J'appris le long de chemin que des villages entiers étaient descendus des environs et m'avaient attendu sur la route pendant toute la journée, leur prêtre en tête, pour me remettre la carte de l'union. L'autorité les avait dispersés, en annonçant que je passais par Bêrlad. A 9 heures du soir, je trouvais cependant encore 40 paysans qui campaient autour d'un grand feu et qui s'étaient décidés à m'attendre toute la nuit. Ils entourèrent ma voiture et me tendirent, au nom de leur curé que la fatigue avait chassé, la carte unioniste revêtue du sceau de la paroisse...» (*Ibid.* 23 Aprile 1857, Sturdza, IV, 407).

pentru ca descrierea lor să fie preferită vremelniceilor frământări dela suprafață, ce dispar față de progresul neîntrerupt al țării!

O asemenea istorie ne lipsește. Și această lipsă din ce în ce devine mai simțitoare. O istorie a fazelor prin care România a trecut în secolul renașterii sale, a luptelor și a suferințelor ce a trebuit să îndure, o istorie a izbândeii și a progresului ei e o lucrare ce se impune științei românești. Din ea Româniile vor învăța a nu despera în vremurile grele și tot din ea ei vor trage nădejdea pentru viitor. E de dorit ca unul din istoricii noștri cu dor de muncă și cu iubire de țară să întreprindă o asemenea lucrare. Tradusă în vre-una din limbile răspândite ale apusului ea ar da ocaziune și străinilor să ne cunoască mai bine și să ne aprecieze cu mai multă dreptate.

O istorie a României contemporane, adevărată și științifică, e necesară, e iminentă, căci să nu se uite că pînă ce o asemenea istorie nu va fi publicată, străinii ne vor judeca după istoria d-lui Damé, care este și o carte rea și o faptă rea.

